Türkiye Günlüğü
üç aylık fikir ve kültür dergisi

İSTİKLÂLİYETLERİNİN 30. YILINDA TÜRK CUMHURİYETLERİ

Okan Yeşilot	•	Kafkasya'nın yükselen Yıldızı: Azerbaycan
Araylım Musagaliyeva	•	Bağımsızlığının 30. Yılında Kazakistan
Ahmet Kanlıdere	•	Bağımsızlık ve Sovyet mirası arasında Özbekistan
Cengiz Buyar	•	Modern dünya dengelerinde Kırgızistan
Murat Özkan	•	Uygarlıkların beşiğinde Türkmenistan
Fırat Purtaş - Abzal Dosbolov	•	Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasındaki ilişkilerin diplomatik, ekonomik ve toplumsal boyutu
Vügar İmanbeyli	•	Bağımsızlıklarının 30. yılında Türk Cumhuriyetleri arasında işbirliği ve entegrasyon sürecinin zorlukları
İlyas Kemaloğlu	•	Rusya'nın Orta Asya'daki Türk Cumhuriyetleriyle ilişkileri
İrina Bolgova	•	AB'nin Orta Asya politikası
Ramin Sadıgov	•	Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ABD ve AB ile ilişkileri
Ömer Kul	•	Bağımsız Türk Devletlerinin Çin Halk Cumhuriyeti ile ilişkileri
Serhan Afacan	•	İran'ın Türk Cumhuriyetleri siyaseti
Yalçın Koç	•	Anadolu Türk Kimliği, Türk Musikisi ve Anadolu Birliği
Yasin Çatal	•	Çanakkale Boğaz savunmasında Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın rolü

Sayı 146 ❑ Bahar 2021 ❑ 30.00 TL.

Türkiye Günlüğü
üç aylık fikir ve kültür dergisi

İSTİKLÂLİYETLERİNİN 30. YILINDA TÜRK CUMHURİYETLERİ

Okan Yeşilot	Kafkasya'nın yükselen Yıldızı: Azerbaycan
Araylım Musagaliyeva	Bağımsızlığının 30. Yılında Kazakistan
Ahmet Kanlıdere	Bağımsızlık ve Sovyet mirası arasında Özbekistan
Cengiz Buyar	Modern dünya dengelerinde Kırgızistan
Murat Özkan	Uygarlıkların beşiğinde Türkmenistan
Fırat Purtaş - Abzal Dosbolov	Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasındaki ilişkilerin diplomatik, ekonomik ve toplumsal boyutu
Vügar İmanbeyli	Bağımsızlıklarının 30. yılında Türk Cumhuriyetleri arasında işbirliği ve entegrasyon sürecinin zorlukları
İlyas Kemaloğlu	Rusya'nın Orta Asya'daki Türk Cumhuriyetleriyle ilişkileri
İrina Bolgova	AB'nin Orta Asya politikası
Ramin Sadıgov	Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ABD ve AB ile ilişkileri
Ömer Kul	Bağımsız Türk Devletlerinin Çin Halk Cumhuriyeti ile ilişkileri
Serhan Afacan	İran'ın Türk Cumhuriyetleri siyaseti
Yalçın Koç	Anadolu Türk Kimliği, Türk Musikisi ve Anadolu Birliği
Yasin Çatal	Çanakkale Boğaz savunmasında Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın rolü

Sayı 146 ❑ Bahar 2021 ❑ 30.00 TL.

İÇİNDEKİLER

Okan Yeşilot	**5**	Kafkasya'nın yükselen yıldızı: Azerbaycan
Araylım Musagaliyeva (Çev. *Efe Çulha*)	**20**	Bağımsızlığının 30. Yılında Kazakistan
Ahmet Kanlıdere	**35**	Bağımsızlık ve Sovyet mirası arasında Özbekistan (1991-2021)
Cengiz Buyar	**55**	Modern dünya dengelerinde Kırgızistan
Murat Özkan	**70**	Uygarlıkların beşiğinde Türkmenistan
Fırat Purtaş - Abzal Dosbolov	**85**	Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasındaki ilişkilerin diplomatik, ekonomik ve toplumsal boyutu
Vügar İmanbeyli	**98**	Bağımsızlıklarının 30. yılında Türk Cumhuriyetleri arasında işbirliği ve entegrasyon sürecinin zorlukları
İlyas Kemaloğlu	**111**	Rusya'nın Orta Asya'daki Türk Cumhuriyetleriyle ilişkileri (1991-2021)
İrina Bolgova (Çev. *İlyas Kemaloğlu*)	**121**	AB'nin Orta Asya politikası (1991-2021)
Ramin Sadıgov	**132**	Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ABD ve AB ile ilişkileri (1991-2021)
Ömer Kul	**144**	Bağımsız Türk Devletlerinin Çin Halk Cumhuriyeti ile ilişkileri
Serhan Afacan	**167**	İran'ın Türk Cumhuriyetleri siyaseti
Yalçın Koç	**176**	Anadolu Türk Kimliği, Türk Musikisi ve Anadolu Birliği
Yasin Çatal	**198**	Çanakkale Boğaz savunmasında Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın rolü

Türkiye Günlüğü

Bahar 2021
Sayı: 146

Sayı Editörleri: **İlyas Kemaloğlu - İhsan Ayal**

Cedit Neşriyat Ltd. Şti. adına Sahibi ve Genel Yayın Danışmanı

Mustafa Çalık

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Taha Çalık

Yazı Kurulu

Beşir Ayvazoğlu / Erol Göka / Fetullah Akın / Gökhan Çetinsaya / Gültekin Yıldız / İbrahim Ethem Cinisli / İhsan Ayal / İhsan Fazlıoğlu / İlyas Kemaloğlu / M. Can Doğan / Mehmet Öz / Mehmet Özden / Murat Beyazyüz / Mustafa Çalık / Senail Özkan / Sıddık Çalık /Tuncay Önder / Yusuf Sarınay

Danışma Kurulu

Erol Özvar / Hüseyin Yayman / İlber Ortaylı / Korkut Tuna / Mustafa İsen / M. Naci Bostancı / Nabi Avcı / Vedat Bilgin

[Kaybettiklerimiz: Gündüz Aktan, Durmuş Hocaoğlu, Şerif Aktaş, Nur Vergin, Mehmet Genç]

İdarî ve Teknik Müdür :	**Vedat Erden**
Baskı :	Ankamat Matbaacılık (312) 394 54 94
Haberleşme adresi :	İşçi Blokları Mah. 1516. Cadde Anıl Apartmanı
	Nu: 68/4 Yüzüncüyıl-Çankaya - ANKARA
Tel :	(312) 426 66 16 - 426 77 78
Fax :	(312) 426 77 78
Web :	www.turkiyegunlugu.com.tr
e- muhabere :	turkiyegunlugu@gmail.com

İdare Merkezi

İşçi Blokları Mah. 1516. Cadde Anıl Apartmanı
Nu: 68/4 Yüzüncüyıl-Çankaya - ANKARA

Abone Şartları

Yurt içinden abone olmak için, aşağıda belirtilen abone bedelini Vedat Erden adına kayıtlı olan 1900037 numaralı Posta Çeki Hesabı'na veya **Cedit Neşriyat** adına kayıtlı Türkiye İş Bankası Başkent Şubesi nin **TR210006400000142990755379** numaralı hesaplarından herhangi birine yatırarak dekontunun fotokopisine, açık adresiniz ve hangi sayıdan itibaren abone olmak istediğinizi yazarak (312) 426 77 78 numaralı faksa, maile veya posta adresimize göndermeniz yeterlidir.

Yurt dışından abone olmak için;

Abone bedelinin **Cedit Neşriyat Ltd. Şti.**'nin Türkiye İş Bankası A.Ş. Meşrutiyet / Ankara Şubesi'ndeki, Dolar için 30103/643096, EURO için 30103/643109 numaralı hesaplarından ilgili olanına havalesi ve banka dekontunun haberleşme adresimize gönderilmesi gerekmektedir. Adınızı, açık adresinizi, posta kodunuzu ve hangi sayıdan itibaren abone olmak istediğinizi lütfen belirtiniz.

Abone Bedelleri

Yurt İçi	120 TL.
Kurum Aboneliği	175 TL.
Avrupa ve Orta-Doğu	60 EURO ,
Amerika	100 $(Uçakla)
Diğer Ülkeler	100 $ (Uçakla)

TÜRKİYE GÜNLÜĞÜ BİR **Cedit** YAYINIDIR !

ISSN 1300-2767

Türkiye Günlüğü, hakemli bir dergidir. Akademik tarzda yazılan araştırma ve inceleme yazıları, ikişer kişilik "hakem" okurlar tarafından tetkik edildikten sonra yayımlanabilir.

Bağımsız Türk Devletlerinin Çin Halk Cumhuriyeti ile ilişkileri

Ömer Kul*

*Doç. Dr. Kul, İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'nde öğretim üyesidir.

Giriş

Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan, Sovyetler Birliği'nin 8 Aralık 1991 tarihinde resmen dağılması üzerine bağımsızlıklarını kazandı. 2021 yılı ise Türk cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarının 30. yılıdır. Adı geçen devletlerin uluslararası pazarlara uzak ve denizlere doğrudan çıkışlarının olmaması, dünya ekonomisine entegrasyonlarını zorlaştırdı. Ayrıca Bağımsız Türk cumhuriyetleri arasında farklı alanlarda bulunan birçok sorun zaman içerisinde çözülmeye çalışılmışsa da tam bir mutabakat sağlanamadı. Doğal zenginliklerin yanında bölgenin stratejik önemi, süper güçlerin ilgisini arttırdı, bu durum bölge devletlerini egemenliklerini korumak için realist politikalar izlemeye sevk etti.[1] Türkistan coğrafyayasında Çin, "Kuşak-Yol Girişimi", Rusya ise Avrasya Ekonomik Birliği projeleriyle etkin güç olmaya çalışmakta ve iki güç arasında rekabetsel bir işbirliği göze çarpmaktadır.[2]

Bilindiği üzere bağımsız Türk cumhuriyetlerinin coğrafî konumu stratejik ticaret yollarının kesişme noktasında yer almaktadır. Bölge devletleri problemlerinin çözümü, ulusal güvenlik ve istikrar gayesiyle güvenlik ve işbirliği mekanizmaları işletmek istemektedir. 11 Eylül terör saldırılarından sonra bu türden mekanizmalara ABD de dâhil oldu.[3]

1- Türk devletleri arasındaki sınır sorunları, Ruslar tarafından keyfî olarak çizilen sınırlardan kaynaklanmaktadır. Bkz. Suinbay Suyundikov, "Bağımsızlığın 30. Yılı Yaklaşırken Orta Asya Cumhuriyetlerinin Arasındaki İhtilaflar", https://www.21yyte.org/tr/merkezler/bolgesel-arastirma-merkezleri/orta-asya-arastirmalari-merkezi/bagimsizligin-30-yili-yaklasirken-orta-asya-cumhuriyetlerinin-arasindaki-ihtilaflar Son Erişim Tarihi: 24.12.2020.

2- Ümit Alperen, "Bir Kuşak Bir Yol" Girişimi ve Çin'in Orta Asya Politikası", *Bilge Strateji*, X/19 (Güz 2018), s. 17.

3- Alperen, *a.g.m.*, s. 24; Suyundikov, *a.g.m.* NATO, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan ile or-

1991 sonrası dönemde Rusya'nın Çin'le ilişkisi güçlendi, fakat bağlar gittikçe asimetrikleşti. Bu bağlamda Çin, Türk devletlerindeki kaynaklara ulaşmak amacıyla yatırım ve ekonomik ilişkiler kurmakta ve bölgeyi kendisine bağlayacak güçlü bir kara ve demiryolunun yanı sıra boru hatları da ortaya çıkarmaya çalışmaktadır.[4]

Bağımsız Türk devletleri, Çin'i hem hammadde pazarı hem de ekonomi politikalarında Rusya'ya karşı denge unsuru olarak görmektedir. Çin, bölgede yumuşak gücünü arttırmak üzere Konfüçyüs Enstitüleri[5] açmakta ve öğrencilere Çin'de burs imkânı sağlamaktadır.[6] Çin'in bölgede izlediği ekonomik yatırımlarına bölge halkları şüphe ile yaklaşmaktadır. İşsizlik oranlarının yüksekliğine rağmen bölgede bulunan Çinli işçi ve göçmen varlığı Çin karşıtı duygu ve eylemlerin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Ayrıca, zaman zaman bölge hükümetlerinin politikalarını etkileyen, Çin ile 1992'den itibaren yapılan sınır anlaşmaları üzerinden bir kısım toprakların Çin tarafından gasp edilmesi de Çin karşıtı tepkilere neden olmaktadır.[7]

Bölgenin kayda değer doğal kaynakları, günümüzün egemen güçleri arasında stratejik bir çekişmeye de neden olmaktadır. Bölgenin doğal kaynaklar üzerinde, ABD ile Rusya'nın daha avantajlı olduğu görülmekte, ABD, Rusya ve Çin arasında geçen ve bir nevi "enerji savaşları" diyebileceğimiz mücadeleler vuku bulmaktadır. Çin de son yıllarda kazandığı ekonomik ivme ile bu mücadeleye dâhil olacak duruma geldi[8] ve bölgede boşalan alanları yumuşak güç unsurları ve ekonomik araçlarla doldurmaya çalıştı. Tarihsel ve jeo-stratejik açıdan Çin ve Rusya[9]

tak barış gücü oluşturdu. ABD'nin bölgedeki varlığının radikalizmle mücadelenin yanında Rusya ve Çin'in hareket alanını daraltmayı amaçladığı da söylenebilir. Çin ise ABD'nin hem bölgenin enerji kaynaklarını kontrol hem de alternatif boru hatlarıyla Rusya, İran hatta kendisini bölgeden uzaklaştırmak istediğini düşünmektedir. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Sultan Birgül - Onur Yılmaz, "Çin'in Orta Asya'da Yumuşak Gücü", *International Social Sciences Studies Journal*, VI/58 (2020), s. 1142-1150; Selçuk Çolakoğlu, "11 Eylül Sonrası Değişen Avrasya Dengeleri ve Çin-Orta Asya İlişkileri", *OAKA*, I/2 (2006), s. 38-55. Son yıllarda Hazar Havzası'nın düşünülenden çok daha fazla hidrokarbon rezervlerine sahip olduğunun anlaşılmasıyla Güney Kafkasya devletlerinin önemi arttı. Bkz. Utku Yapıcı, "Türkiye'nin Güney Kafkasya Politikası", *Alternatif Politika*, VII/3 (Ekim 2015), s. 428.

4- Kanat Ydyrys, "Rusya ve Çin'in Orta Asya'daki Ortak Çıkarları ve İşbirliği İlkeleri", https://ankasam.org/rusya-ve-cinin-orta-asyadaki-ortak-cikarlari-ve-isbirligi-ilkeleri/ Son Erişim Tarihi: 9.1.2021.

5- Konfüçyüs Enstitüleri 2004'te faaliyete başladı ve bugün itibariyle 154 ülkede 548 Konfüçyüs Enstitüsü bulunmaktadır. 2020 itibarıyla 2 milyon 700 bin kişiye Çin dili ve kültürünü öğretmektedir. Enstitü, Çin Komünist Partisi tarafından finanse edilmesi ve personelleri arasında casusluk yapanların bulunduğu iddiasıyla birçok ülkede kapatılmaktadır. Bkz. Ahmet Kavas, "Kovid-19 Gölgesinde Konfüçyüs Enstitülerinin Akıbeti", https://www.aa.com.tr/tr/analiz/kovid-19-golgesinde-konfucyus-enstitulerinin-akibeti/1839803/ Son Erişim Tarihi: 8.1.2021.

6 Alperen, *a.g.m.*, s. 27-28. Bölgenin petrol ve doğalgazı, genel olarak 5 rota üzerinden transfer edilmektedir. Geniş bilgi için bkz. Güçlü Köse, "Orta Asya (Türkistan) Enerji Meselesi: Enerji Potansiyeli ve Aktörler", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, XIII/72 (Ağustos 2020), s. 254-275.

7- Alperen, *a.g.m.*, s. 28-29.

8- Aydın Aydın, "Küresel Mücadele Poltikaları: Orta Asya'da Rusya, ABD ve Çin", *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, VI/13 (2015), s. 9-10; Mehmetali Kasım, "Çin ve Amerika Rekabetinde Orta Asya'nın Konumu", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, S. 46 (Yaz 2020), s. 305; Kaan Diyarbakırlıoğlu, "Bölgesel Dinamikler Ekseninde Kazakistan Dış Politikası: 1991-2001", *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi*, Bursa 2014, s. 33; Oğuzhan Açıkalın, "Orta Asya Enerji Kaynakları Üzerinde Güç Mücadeleleri", *Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul 2009, s. 44.

9- Ainur Nogayeva, "ABD, Rusya ve Çin'in Nüfuz Mücadelesinde Orta Asya: Araçlar ve Süreçle",

arasında sıkışmış bölge devletleri geleneksel dengeleme politikaları çerçevesinde Şanghay İşbirliği Örgütü'ne dâhil oldu.[10] Uluslararası güçlerin bölgenin enerji kaynaklarını kontrol etme mücadelesi, enerji boru hatları güzergâhlarını belirler niteliktedir. Etnik ve dinî sorunların zikredilen güçler tarafından tahrik edilmesi de boru hatlarının yönlerinin belirlenmesine etki etmektedir.[11] Bununla birlikte 1991 sonrası süreçte bölge devletlerinin benimsediği denge siyasetinin bölge dışı aktörlerin olumsuz etkisini azalttığı söylenebilir.[12]

Bağımsızlık sonrası dönemde altyapı sorunlarının yanında ekonomik ve siyasi problemlerin çözümleriyle de uğraşan bölge ülkeleri, dış dünyadan umduğu yardımları alamadı. Asya Kalkınma Bankası'nın tahminlerine göre, 2016-2030 yılları arasında bölge ülkeleri tek başlarına üstesinden gelemeyecek, altyapı ihtiyaçlarının karşılanması için takriben 26 trilyon Dolara ihtiyaç duyacaktır. Bu bakımdan bölge ülkeleri diğer uluslararası kuruluşlardan ziyade Çin'in altyapıya vurgu yapan Kuşak-Yol Girişimi'ne umut bağlamış görünmektedir.[13]

Bölge devletleri herhangi bir dış müdahaleye maruz kalmadan kurumsal gelişimlerini tamamlamak, ekonomilerini güçlendirmek, kendi aralarında bölgesel ekonomik bütünleşmeye gitmek ile dengeli, ortak çıkara dayalı ve yapıcı bir dış politika önceledi, lakin bu durum henüz arzu edilen seviyeye ulaşmadı. Bu bağlamda bölge devletlerinin 1991 sonrası döneminde, dış yönlendirme olmadan başlattıkları ama başarısız oldukları iki proje mevcut: Nükleerden Arındırılmış Bölge ve Aral Denizi Girişimi.[14] Bunun dışında bölge

Bilig, No. 62 (Yaz 2012), s. 188-189. Rusya, Çin'in bölgedeki faaliyetlerini Rus etkisini kırmaya yönelik olarak değerlendirse de Rusya'nın bölgedeki etkisi ve ABD'ye karşı müttefiklik gibi nedenlerle işbirliğine açık bulunmaktadır. Bununla birlikte Rusya, bir nevi arka bahçesi olarak gördüğü bölgeyi Çin'in kendisinden koparmak istediği algısına sahiptir. Dolayısıyla Rusya ve Çin'in önümüzdeki süreçte nasıl bir işbirliği yapabilecekleri belirsizliğini korumaktadır. Bkz. Alperen, *a.g.m.*, s. 31-33. Rusya ve Çin, Mayıs 2015'te doğalgaz ve altyapı anlaşmaları imzaladı. Bu anlaşmalardan Kuzey Kutbu'ndaki Yamal Adası'ndaki sıvılaştırılmış doğalgaz tesisi anlaşması ile Yüksek Hızlı Moskova-Kazan demiryolu projesi stratejik önemi haizdir. Aydın, *a.g.t.*, s. 125-127 vd. Çin tehdidi karşısında Batı'nın Rusya'yı yanına çekmesini gerektiğini öngören kesimler, NATO ile Rusya'nın bir an önce gerçekçi bir zeminde ilişkilerini düzenlemesi gerektiğini tavsiye etmektedir. Tarık Oğuzlu, "NATO-Rusya İlişkileri", *Güvenlik Yazıları*, No. 27, Ekim 2019, s. 4. Geniş bilgi için bkz. İlyas Kamalov, *Türk Cumhuriyetleri'nin Bağımsızlıklarının 20. Yılında Rusya'nın Orta Asya Politikaları*, Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, Ankara 2011.

10- Mahmut Yardımcıoğlu - Hüseyin Koçarslan, "Çok Kutuplu Dünyaya Doğru: Şanghay İşbirliği Örgütü", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, s. 164-165; Alperen, *a.g.m.*, s. 31.

11- Erkin Ekrem, *Türk Cumhuriyetleri'nin Bağımsızlıklarının 20. Yılında Çin'in Orta Asya Politikaları-Rapor*, Temmuz 2011, s. 50-52; Hasan Emir Aktaş, "Orta Asya Ülkeleri Açısından Daha Rasyonel Bir Ticaretin Önündeki Siyasi Engeller", http://ulk.ist/media/kitap/II-UKODTLK/orta-asya-ulkeleri-acisindan-daha-rasyonel-bir-dis-ticaretin-onundeki-s_r49QbS0.pdf, Son Erişim Tarihi: 8.1.2020, s. 555.

12- Sebastien Peyrouse, "Discussing China: Sinophilia and Sinophobia in Central Asia", *Journal of Eurasian Studies*, No. 7 (2016), s. 15; Omonkulov, *a.g.m.*, s. 89-90; Saken Yessirkepov, "Çin'in Orta Asya Politikası", İstanbul Üniversitesi *Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul 2010, s. 143-144.

13- Geniş bilgi için bkz. Mehmet Şahin - Mehmet Seyfettin Erol, "Bağımsızlıklarının 20. Yılında Orta Asya ve Kafkasya'daki Türk Cumhuriyetlerinin Entegrasyon Süreci (1991-2011)", *Karadeniz Araştırmaları*, No. 37 (Bahar 2013), s. 111-136; Otabek Omonkulov, "Kuşak ve Yol Projesi Bağlamında Çin-Orta Asya İlişkileri", *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, IV (1), Mayıs 2020, s. 45-115.

14- Bölge, dünya gaz rezervinin 1/3'ünü, petrolün 1/4'ünü ve uranyumunun da yarısını bünyesinde barındırmaktadır. Bkz. Filiz Kutluay Tutar - Meram Tatlı, "Küresel Güç Mücadelesinde Avrasya ve Enerji Politikaları",

devletleri ancak Rusya liderliğinde Bağımsız Devletler Topluluğu, Avrasya Ekonomik Birliği ve Ortak Güvenlik Anlaşması Örgütü gibi organizasyonlarda bir araya gelebildi.[15]

Günümüzde çeşitli boru hattı projeleri bölgenin petrol ve doğalgazının ihracatını sağlasa da transfer miktarları taraflar için henüz istenilen düzeyde değildir. Bölgenin merkezî konumunun yanında bilinen doğal kaynaklar ve maden türleri rezervlerinin yoğunluğu ve daha fazlasını keşfetme potansiyeli bölge için son derece heyecan verici fırsatlar barındırmaktadır. Çin'in bölgeye ilgisinin itici gücü ekonomik kaygılar olmakla beraber Pekin, enerji güvenliğini sağlamak, mallarına pazar bulmak ve bölgesel liderliğini pekiştirmek gayesiyle bölgede etkisini arttırmak istemektedir. Özellikle bölge ülkeleriyle sınır problemlerini kendi lehine çözen Çin, akabinde ekonomik beklentilerle bölgeyle ilgilendi, 2020 yılı itibariyle de bölge ülkelerinin en büyük ticarî partneri oldu.

Çin'in Bağımsız Türk Devletleriyle ilişkilerinin genel değerlendirilmesi

1991'den günümüze, ekonomik performansı ile dünya liderliğine oynamaya başlayan Çin, bölgede petrol ve doğalgaz çıkarmanın yanında, altyapı yenileme faaliyetleri gibi birçok alanda bağımsız Türk devletleriyle anlaşmalar imzaladı. Çin, son 30 yıllık süreçte bölgede sınırların silahsızlandırılması ve sınır problemlerini çözmenin yanında ayrılıkçı Doğu Türkistan hareketlerinin güçlenmesinin önüne geçmek üzere bir siyaset geliştirdi.[16] Buna mukabil enerji zengini bölge devletleri de yeniden tesis edilen nakil hatları sayesinde Rusya'ya bağımlılıklarını azaltabildi.[17] Çin, 1991 sonrası başlayan yeni dönemde bağımsızlıklarını kazanan Türk devletlerine karşı kendi stratejisini oluşturma yoluna gitti. Çin'in bu yöndeki stratejisini; büyük nüfusu, hızla büyüyen ekonomisi ve güvenlik sorunları oluşturdu. Önümüzdeki süreç Çin'in gelişen ilişkilerden kârlı çıkabileceğini; hatta bölge ülkelerinin egemenliklerine tehdit oluşturabilecek bir yöne evrileceğini göstermektedir.[18]

Bağımsız Türk devletleriyle ilişkilerini tek bir bölgesel işbirliği örgütü çatısı altında birleştirmek isteyen Çin, 1996'da Şanghay İşbirliği Örgütü'nü kurdu.[19] Bu örgüt üzerinden

Social Mentality and Researcher Thinkers Journal, Vol.5 / Issue 15 (2019), s. 97-98.

15- Ersan Bocutoğlu, "Özbekistan'ın "2017-2021 Kalkınma Stratejisi" Üzerine Düşünceler: Orta Asya'da Bölgesel İktisadi İşbirliği ve Dengeli Dış Politika Seçeneği Alanında Fırsatlar", *SESSION 1C: Makroekonomi, International Conference on Eurasian Economies*, 2018, s. 235, 238.

16- Alperen, *a.g.m.*, s. 21.

17- Timuçin Kodaman - İsa Burak Gonca, "Jeo-ekonomik Hayaller: Çin'in Yeni İpek Yolu Girişimi'nin Orta Asya'da Algısı", İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, V/5 (2016), s. 1258-1259.

18- Orhan Gazigil, "Avrasya Bölgesinde Rusya Federasyonu Öncülüğünde Kurulan Uluslararası Örgütler", *Yurtdışı* Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı Basılmamış Uzmanlık Tezi, Ankara 2012, s. 73-74; Yavuz Kerimoğlu, "Çin'in Orta Asya Politikaları", https://insamer.com/tr/cinin-orta-asya-politikalari_1942.html/ Son Erişim Tarihi: 25.12.2020.

19- Sovyetlerin dağılması sonrası bölgede ortaya çıkan sınır ve bölgesel güvenlik sorunlarını çözmek amacıyla 1996'da Rusya ve Çin önderliğindeki 5 ülkenin Şanghay'da bir araya gelmesi ile Şanghay Beşlisi adı verilen oluşum ortaya çıktı, 15 Temmuz 2001'de Özbekistan'ın da katılımı ile Şanghay İşbirliği Örgütü'ne dönüştü. Örgütün biri Pekin'de "Sekreterlik", diğeri ise Taşkent'te "Terörizme Karşı Bölgesel Yapı" şeklinde daimi iki organı bulunmaktadır. Örgüt'ün 5 Temmuz 2000'de Duşanbe'de yapılan toplantısında ülkeler hiçbir surette birbirlerinin içişlerine karışmayacaklarını teyit etti. Örgüt, 2003, 2005, 2007, 2012 ve son olarak da 2016 yılında askerî eğitim tatbikatı gerçekleştirdi. Örgütün işlevselliğinin arttırılması amacıyla 2016'da ŞİÖ Kalkınma Bankası ve ŞİÖ Geliştirme Fonu'nun kurulması kararlaştırıldı. 2015 yılında 2015-2025 Gelişim Strateji Planı kabul edilerek üye ülkelerinin 2025 vizyonu sistematik hâle getirildi. Geniş bilgi için bkz. Mahmut Yardımcıoğlu - Hüseyin Koçarslan, "Çok Kutuplu Dünyaya Doğu:

bölge ülkeleriyle sıkı siyasi ilişkiler geliştiren Çin yönetimi, ülkelerin toprak bütünlüğü ve egemenliklerini tanıma siyasetini her fırsatta dillendirdi. Çin ayrıca bölge devletlerinin duyarlı olduğu "içişlerine karışmama prensibi"ne de sözde hassasiyet göstermektedir. Çin'in askerî üs veya tesisi olmamasına rağmen bölge devletleriyle geniş çaplı işbirliği mevcuttur. Ekonomisi hızlı bir gelişim süreci yaşayan Çin aynı oranda hammaddeye muhtaç hâle gelmekte, dahası kendisini imalatı için yeni pazarlar bulmya mecbur hissetmektedir. Bu bağlamda Çin genelde ekonomisi zayıf olan, lakin hammadde kaynakları hususunda zengin bölge devletlerine karşı, hedef ve çıkarlarına uygun politikalar izlemektedir. Çin, zikredilen hususlardaki politikalarına uygun olarak, 2014-2015 yıllarında, İpek Yolu Ekonomik Kuşağı Fonu ve Asya Altyapı Yatırım Bankası isimlerinde iki teşkilat kurdu.[20]

Çin, Guangmin Ribao, Renmin Ribao gazeteleri, CCTV ve Çin Radyosu'nun yanında *Şinhua* Ajansı gibi medya kuruluşları üzerinden bölge ülkelerinde aktif çalışmalar yapmaktadır. Bölgede Çin kültür gün ve haftaları düzenlenmekte, ayrıca müzik, film, tıp, moda gibi alanlarda düzenlenen festival ve fuarlarda Çin ürünleri tanıtılmaktadır.[21] Çin, bölge ülkeleriyle ilişkilerini kendisine yönelebilecek tehditleri sınırlandırmak, kazanımlarını üçüncü ülkelerle pazarlık vasıtası yapmak, yeni pazar ve ekonomik çıkar alanları bulmak, enerji kaynaklarında çeşitlilik sağlamak ve bölgeyi ihracatı için alternatif yollardan biri hâline getirmek[22] gibi stratejiler çerçevesinde belirledi.

Çoğu zaman eleştirilse de borç, kredi ve yatırım imkânları Batılı kuruluş ve devletlere göre kolay elde edilen Çin, bu sayede geliştirdiği ilişkilerinde bağımlılık tesisine sıcak bakmaktadır. Bu eleştirilerin başında "borç tuzağı" gelmektedir. Eleştirilere rağmen Çin, 2020 yılı itibariyle, 130'dan fazla ülke ve 30'dan fazla uluslararası kuruluş ile Kuşak-Yol Girişimi kapsamında anlaşma imzaladı.[23]

Şanghay İşbirliği Örgütü", http://iibfdergisi.ksu.edu.tr/en/download/article-file/107664 Son Erişim Tarihi: 8.1.2021, s.166 vd.; Erkin Ekrem, "Türkiye'nin Şanghay İşbirliği Örgütü Üyeliği", https://akademiye.org/tr/?p=548 Son Erişim Tarihi: 8.1.2021; İlyas Kamalov, "Yükselen Güç Şanghay İşbirliği Örgütü ve Genişleme Politikası", http://tarihonline.blogspot.com/2008/04/ykselen-g-anghay-ibirlii-rgt-ve.html Son Erişim Tarihi: 8.1.2021; Muhammet Yasir Timur, "1996-2017 Yılları Arasında Şangay İşbirliği Örgütü ve Türkiye", İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2018, s. 41-42; Levent Yücel, "Türkistan Üzerinde Çin Halk Cumhuriyetinin Amerika Birleşik Dvletleri ve Rusya Federasyonu ile Rekabeti", Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2008, s. 58-61; Mehmet Kabasakal, "Afrika'daki Küresel Rekabette Yumuşak Güç Kullanımı: Çin Örneği", *Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi*, Ankara 2014, s. 132.

20- Proje bazlı Çin kredileri genelde Çinli istihdam ve Çin imalatını kullanma şartları dolayısıyla bu türden kredi kullanan ülkeler bir taraftan Çin'e borçlanırken diğer taraftan projeler en ince ayrıntısına kadar Çin tarafından öğrenilmektedir. Bkz. Y. Kerimoğlu, *a.g.m.*

21- İnce, *a.g.m.*; Kerimoğlu, *a.g.m.*

22- Araz Aslanlı, "Çin-Güney Kafkasya Ülkeleri İlişkileri", *Türk Yurdu*, S. 222 (Şubat 2006) https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=3939, Son Erişim Tarihi: 9.1.2021.

23- Çin Devlet Başkanı Xi Jin-Ping, 2013 yılında Kazakistan ve Endonezya'ya gerçekleştirdiği resmî ziyaretlerde sırasıyla "İpek Yolu Ekonomik Kuşağı" ile "21. Yüzyıl Deniz İpek Yolu"nun inşasını önerdi. Çin, Kuşak-Yolu Girişimi'ni finanse etmek için 2015 yılında Asya Altyapı Yatırım Bankası'nı kurdu. Bkz. Özlem Zerrin Keyvan, "Bir Kuşak Bir Yol Girişimi Çerçevesinde Türkiye-Çin İlişkileri", https://ankasam.org/bir-kusak-bir-yol-girisimi-cercevesinde-turkiye-cin-iliskileri/ Son Erişim Tarihi: 9.1.2021. 2049'da tamamlanması tasarlanan Girişim, 8 trilyon Dolarlık bir yatırımı öngörmektedir. Girişimin hedeflerinden biri kara, demir ve deniz yolları ile Asya'yı Avrupa'ya bağlamaktır. Bkz. Deniz İstikbal, "Demir İpek Yolu ve Türkiye'nin Potansiyeli", https://kriterdergi.com/ekonomi/

Çin, dış ticareti swap anlaşmalarıyla destekledi ve bu bağlamda Girişim'e destek veren 20'den fazla ülke ile ikili anlaşmalar imzaladı. Bu yönüyle Çin'in siyasi ve ekonomik alanlarda küresel bir etkiye sahip olduğu söylenebilir.[24] Çin, ekonomik gelişimini sürdürebilmek ve gereken hammadde ile enerjiyi en kısa ve en ucuz şekilde elde edebilmek için, bilhassa Girişim'in geçtiği güzergâhlarda istikrara önem vermektedir.[25] Egemenlik ve toprak bütünlüğüne saygı, içişlerine müdahale etmeme, mütekabiliyet ve karşılıklı kazanç prensiplerine dayalı dış politika izleyen Çin, bu durumu "Barış içinde bir arada yaşama" cümlesiyle sloganlaştırdı.[26]

Çin, bölgede yol yapımını, ürünlerini Rusya'ya muhtaç olmadan Batı'ya ulaştırması ve Doğu Türkistan-Orta Asya bağlantı yolunun sürekli açık kalacak olması dolayısıyla desteklemektedir.[27] Bölge üzerinden getirilecek enerji nakil hatlarıyla, ülkesinin doğalgaz ve petrol ihtiyacını karşılamak durumunda olan Çin açısından Doğu Türkistan[28] ve Tibet

demir-ipek-yolu-ve-turkiyenin-potansiyeli Son Erişim Tarihi: 8.1.2021. Projenin sadece Çin'e ekonomik bağımlılığı değil sosyal hayattan, siyasal iktidarlara ve yönetim biçimlerini değiştirmeye kadar geniş bir alanda tesir gücüne sahip olduğu söylenebilir. Bkz. Erdal Tanas Karagöl, *Modern İpekyolu Projesi*, SETA Yayınları, Ankara 2017, s. 1. Girişimin "kazan-kazan" politikasıyla yapıldığı propagandasının aksine "ihracatta serbestlik ithalatta katılık" olarak değerlendirilebilecek Çin siyaseti, güzergâh üzerindeki devletlerin refah seviyesine katkı değil, tam tersi bağımlılık yaratmaktadır. Bkz. "Çin'in Yeni Küresel Ekonomik Hamlesi: Modern İpek Yolu Projesi", http://sdam.org.tr/haber/97-cinin-yeni-kuresel-ekonomik-hamlesi-modern-ipek-yolu-projesi/ Son Erişim Tarihi: 8.1.2021. Ayrıca Girşimin şeffaf olduğunu söylemek mümkün değildir. Çin'in Girişim üzerinden altyapı yatırımlarına katılan ülkeler üzerinde kontrol amaçlı "borç tuzağı diplomasisi" uyguladığı iddiaları gün geçtikçe artmaktadır. ABD başta olmak üzere Batı dünyası, Girişim üzerinden bölgeye açılmaya kuşkuyla yaklaşmaktadır. Bkz. Bocutoğlu, *a.g.m.*, s. 265 vd.; *Dijital Bülten*, İstanbul Sanayi Odası Yayınları, İstanbul 2019, s. 1-2; Kübra Tayfur Keşvelioğlu, "Realist ve Liberal Yaklaşımlar Işığında Çin'in Kuşak-Yol Projesi ve Batı Balkanlar Örneği", *İstanbul Medeniyet Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul 2019, s. 37 vd.

24- Deniz İstikbal, "Demir İpek Yolu ve Türkiye'nin Potansiyeli", https://kriterdergi.com/ekonomi/demir-ipek-yolu-ve-turkiyenin-potansiyeli, Son Erişim Tarihi: 8.1.2021.

25- Ingrid d'Hooghe, *"The Rise of Chine's Public Diplomacy"*, https://www.clingendael.org/publication/rise-chinas-public-diplomacy Son Erişim Tarihi: 8.1.2021; Adil İnce, "Çin'in Kamu Diplomasisi ve Bir Kuşak Bir Yol Projesi Raporu" HTTP://SAHİPKİRAN.ORG/2020/03/03/BİR-KUSAK-BİR-YOL-PROJESİ/ Son Erişim Tarihi: 8.1.2021.

26- Emine Akçadağ, "Yükselen Güç Çin'in Kamu Diplomasisi",https://docplayer.biz.tr/910457-Yukselen-guc-cin-in-kamu-diplomasisi.html, Son Erişim Tarihi: 8.1.2021.

27- Kodaman-Gonca, *a.g.m.*, s. 1258-1259.

28- Doğu Türkistan'da Çin'in uygulamalarına yönelik haberlerin görsel ve yazılı basında artması bölge devletleri kamuoyunda ciddi tepkilere neden oldu, Kazakistan Hükümeti Çin'e nota verdi, Kırgız Parlamentosu da bir araştırma grubunun kurulmasını kararlaştırdı. Bkz. Y. Kerimoğlu, *a.g.m.* Çin'in Kazakistan ve Kırgızistan arasındaki ilişkileri her ne kadar gelişiyor gözükse de Doğu Türkistan'da sözde "eğitim kampları" yüzünden ilişkiler zaman zaman gerginleşmektedir. Bkz. Hamza Akengin, "Türk Dünyası ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri Üzerine Jeopolitik Bir Değerlendirme", *MUTAD*, IV/1 (2017), s. 5. Buna mukabil Çin yönetimi, Nur-Sultan yönetimini zor durumda bırakmak, dahası Doğu Türkistan meselesine Çin gibi yaklaşmalarını sağlamak, Kazakistan'da yaşamakta olan Uygurlar ile Kazak halkını karşı karşıya getirmek üzere sonu meçhul provakasyonlardan da imtina etmemektedir. Mesela Pekin yönetimi için çalıştığı tahmin edilen bazı Uygurların, sosyal medyada yayılan Kazakistan topraklarında bir devlet kurmalarına dair paylaşımları kamuoyunda büyük tepkilere neden oldu. Bkz. Burak Çalışkan, "Kazakistan'daki Çin Etkisi ve Doğu Türkistan Açmazı", https://insamer.com/tr/kazakistandaki-cin-etkisi-ve-dogu-turkistan-acmazi_2322.html, Son Erişim Tarihi: 8.1.2020. Çin uluslararası alanda

bölgelerinin stratejik ehemmiyeti her geçen gün artmaktadır. Doğu Türkistan'daki otoritesini korumak dışında, enerji ihtiyacının hatırı sayılır bir kısmını bölgeden temin eden Çin, ABD'nin özellikle Hazar çevresinde olası kontrolünü de engellemek istemektedir.[29]

Pekin yönetimi ekonomik, güvenlik ve kültürel stratejilerinde bağımsız Türk devletlerini Çin'in millî çıkarlarının olduğu bölgelerden saymaktadır.[30] Böylece hızla ve mütemadiyen artan enerji ihtiyacının hatırı sayılır bir kısmını bölgeden tedarik etmeyi planlayan Çin, bölge kaynaklarından daha fazla yararlanmak istemektedir. Çin aynı zamanda bölge enerji kaynaklarının tedarikini sağlama konusunda Rusya ile bir taraftan işbirliği yapmakta, diğer taraftan da Rusya'nın bölgedeki nüfuzunu kırmaya çalışmaktadır. Bu sebeple Çin, bir taraftan Orta Asya Doğalgaz Boru Hattı Projesi'ni hayata geçirirken, diğer taraftan Altay Doğalgaz Boru Hattı Projesi'ni geciktirmektedir. Bu durum iki ülkeyi önümüzdeki süreçte büyük bir rekabetin içerisine sokacaktır.[31] Türkmenistan gazı, Çin'in doğal gaz ithalatının % 81'ini oluşturmakta ve 2021 yılı itibariyle yıllık 65 milyar m^3 hedefe ulaşması planlanmaktadır. Kapasitesi 35 milyar m^3'e çıkartılan Özbekistan doğalgaz boru hattı ise 2009 yılında tamamlandı. Çin, 2020 yılı itibariyle Özbekistan gazına

uyguladığı "Tayvan şartı"nın benzerini Doğu Türkistan için de ileri sürmekte, bu ismi kesinlikle telaffuz etmemektedir. Bkz. Muhammet Başaran, "Çin Halk Cumhuriyeti'nin İran'a Yönelik Dış Politikası", *Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul 2009, s. 81-82. Doğu Türkistan, Çin'in en büyük otonom bölgesidir. Bölgede 1949 sonrası Çinli nüfus transferi, mecburi kürtaj, millî ve dinî değerleri ortadan kaldırmak amacıyla yürütülen siyaset Doğu Türkistan Türklerini yok olma tehlikesiyle karşı karşıya bıraktı. Yerüstü ve yeraltı maddelerinin zenginliği ile bilinen Doğu Türkistan, hem Çin'in enerji ihtiyacının bir kısmını karşılamada hem de Hazar havzasına uzanan bölgedeki enerjinin Çin'e taşımasında önem arz etmektedir. Doğu Türkistan'dan çıkarılan petrol, Çin'in petrol üretiminin % 60'ını, kömür rezervleri ise toplam kömür rezervlerinin yarısını oluşturmaktadır. Doğu Türkistan aynı zamanda Çin'in en büyük pamuk üretim merkezlerinden biridir. Bkz. Akengin, *a.g.m.*, s. 6. Doğu Türkistan yeraltı ve yerüstü zenginliğinin aksine Çin'in ekonomik durumu en kötü bölgesidir. Bkz. Yessirkepov, *a.g.t.*, s. 53 vd.

29- Taşkın Deniz, "Yükselen Güç Çin Halk Cumhuriyeti'nin Stratejik Hamleleri", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, XIII/50 (Yaz 2014), s. 200-202. ABD, uzaklığının aksine bölge siyasetinde etkili bir devlettir. 1991 sonrası dönemde dev petrol şirketleriyle bölgeye giren ABD, özellikle Hazar Havzası'nın enerji rezervlerinin fark edilmesi ile bölgeye ilgisini arttırdı. Bkz. Köse, *a.g.m.*, s. 264-265. Güvenliği ve hegemon güç statüsüne en büyük rakibin Çin olduğunu düşünen ABD'ye karşılık Çin de ABD'nin yaptıklarını kendisini çevrelemek olarak algılamaktadır. Bkz. Kasım, *a.g.m.*, s. 302; Müslim Akkaymak, "Avrupa-Asya Ulaştırma Koridorları ve Yeniden Canlanan İpek Yolu", İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009; Hasan Bilgin, "Stratejik Açıdan Çin'in Dünü ve Bugünü", *Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi*, İzmir 2008. Bölgedeki güç mücadelesinin; enerji kaynakları, boru hattı güzergâhları ve radikal İslâmî terör gibi karmaşık hususlarda ilerlediği görülmektedir. Bkz. Kutluay Tutar-Tatlı, *a.g.m.*, s. 105-106. Buna karşılık ABD'nin bölgeden çekilmesi muhtemelen Rusya ve Çin rekabetini arttıracaktır. Bkz. Tural Bahadır, "Amerika Birleşik Devletleri, Orta Asya ve "Yeni Büyük Oyun", *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, V/1 (Ocak 2014), s. 25-26. ABD'nin ekonomik ve ticarî boyutu öne çıkartılan Çin stratejisinin askerî boyutlarının da olduğu düşünülmektedir. Bkz. R. Kutay Karaca, "Çin'in Değişen Enerji Stratejisinin Dış Politikasına Etkileri (1990–2010)", *Uluslararası İlişkiler*, IX/33 (Bahar 2012), s. 104-105; Dinmuhammed Ametbek, "Türkiye-Kazakistan İlişkilerinin Stratejik Boyutu", ANKASAM e-Rapor No: 06 (Eylül 2018), s. 18-19. 2014 yılında Kırgızistan'daki Manas Hava Üssü'nün kapatılması, ABD askerî varlığının bölgede sona erdiğine işaret olarak görüldü. Bkz. Aydın, *a.g.t.*, s. 110-112.

30- Deniz, *a.g.m.*, s. 203-206.

31- Duran - Yılmaz, *a.g.m.*, s. 38 vd.

220 milyon Dolar yatırım yapmayı hedefledi. Kazakistan-Çin petrol boru hattı Çin'in petrol ithalatında % 4'lük bir paya sahip olsa da Kazakistan petrolünün % 25'ini Çin'in üretmesi kaydadeğerdir.[32]

Çin'i bölgede yumuşak güç politikalarına iten sebep, kendisine duyulan şüphedir. Bu durumun sebeplerinden biri Çin politikalarının tek taraflı çıkarlara matuf olduğu algısıdır. Çinli şirketlerin olduğu sektörlerdeki kötü çalışma koşulları ve Çinli göçmen işçilerin sebep olduğu işsizlik dolayısıyla Çin'e karşı bölge halkı protestolar düzenlemektedir. Bu durum yumuşak güç politikalarının hatırı sayılır maddî harcama yapılmasına rağmen arzu edilen sonuçları doğurmadığını göstermektedir. 2012'ye kadar Çin'in bölge ülkelerine yönelik net bir politikası olmamasına rağmen Çin, Xi Jin-ping'le beraber, bölge ülkelerinin Çin hakkındaki endişelerini aşmak adına barışçı ve işbirlikçi bir ilişki geliştirilmeye başladı. Bu gaye ile Kazakistan'da Çin karşıtlığının arttığı bölgelerde araştırmaların yaptırılması için fonlar sağlandı, yine 2013 yılında Doğu Türkistan'da her biri bir bağımsız Türk devleti ile ilgilenen 5 farklı araştırma merkezi açıldı.[33]

Çin'in önümüzdeki süreçte bölgeye yönelik güvenlik merkezli politikalar hayata geçireceğine dair de bazı gelişmeler yaşandı. Çin'in batı sınırlarındaki girişimlerini arttırmasına örnek olarak Kırgızistan ile ortak sınır tatbikatları yapması, Tacik-Afgan sınırına 10 adet savunma altyapısının inşa edilmesi, Tacikistan ile ortak askerî eğitimler yapması, gibi gelişmeleri verebiliriz.[34] Çin, "Avrasya Hızlı Tren Hattı" projesiyle Pekin-Londra arasını iki günlük yolculuğa indirmek istemektedir. Doğu Türkistan'dan Almanya'ya, 2025 yılı itibariyle de Londra'ya uzanması planlanan tren hattı, Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Pakistan, İran ve Türkiye[35] üzerinden geçecektir. Hat bittiğinde 28 ülke tren hattı ile birbirine bağlanmış olacaktır.[36] ABD başta olmak üzere, Batı'nın desteğiyle yükselen Çin'in, nihayetinde Batı ile bir çatışmaya girmesi ihtimali yüksektir. Çin, bu çatışmanın 2020 yılından sonra olabileceğini öngörmektedir. Bu nedenle Çin, 2000-2020 yıllarını "Çin'in Stratejik Fırsatları Dönemi" olarak tanımladı. Bütün bu öngörüler, Çin'in 2020 yılından itibaren artık büyük güçlerle yapacağı mücadele için dış politika stratejisi geliştireceğini göstermektedir.[37]

Tablodan da anlaşılacağı üzere bölge devletleri içerisinde sadece Türkmenistan gaz ihracatı dolayısıyla Çin ile ticaretinde artıdadır. Onun haricinde bütün devletlere daha fazla ihracat yapan Çin'in bölge devletleriyle olan borç stoku gizli tutulduğundan herhangi bir veriye ulaşılamadı. Kırgızistan ekonomisi % 65.5, Tacikistan ekonomisi ise % 56.8 oranında Çin'e borçldur.

32- Köse, *a.g.m.*, s. 266-267.

33- Birgül - Yılmaz, *a.g.m.*, s. 1145 vd.

34- Alperen, *a.g.m.*, s. 33-34. Çin'in bölgedeki nüfusunu arttırması sinofobiyi tetiklemektedir. Bkz. Figen Aydın, "Kuşak ve Yol Projesinin Ekonomi Politiği ve Türkistan", *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimleri Esntitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Eylül 2018, s. 69-70.

35- Türkiye'nin Çin'le ortak stratejik hedef geliştirip-geliştiremeyeceği belirsizliğini korumaktadır. Türkiye'nin ekonomik anlamda Çin pazarından pay kapma hedefi de özellikle 2000'li yıllardan itibaren Çin lehine tek taraflı ticarete dönüştü. Dünyada yaygın bir problem hâline gelen göçmen Çinli işçi sorununun Türkiye'de de yaşanmaması için önlem alınması gerekmektedir. Bkz. Selçuk Çolakoğlu, "Türkiye-Çin İlişkileri: Tek Taraflı Aşk mı?", *Ortadoğu Analiz*, IV/45 (Eylül 2012), s. 56 vd.; Sefa Çatal, "Kuşak ve Yol İnisiyatifi'nin Türkiye'nin Ekonomi Güvenliğine Etkileri", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XIX/15 (Özel Sayı, Temmuz 2019), s. 116; Ahmet İkiz, "Tek Kuşak Tek Yol Projesi ve Türkiye'ye Olası Etkileri", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, XVIII/71 (Ekim 2019), s. 1694, 1697-1698.

36- Kübra Sarı, "Çin Halk Cumhuriyeti'nin Orta Asya Politikası", CIN_HALK_CUMHURIYETININ_ORTA_ASYA_POLITI.pdf , Son Erişim Tarihi: 8.1.2021, s. 8-9.

37- Ekrem, *a.g.r.*, s. 12 vd.

Tablo: Çin'in Bağımsız Türk Devletleri İle İthalat Ve İhracatı (2018)

	İhracat (USD)	İthalat (USD)	Toplam Fark (USD)
Azerbaycan	516.277.990	382.090.300	134.187.690
Kazakistan	11.326.580.890	8.529.553.750	2.797.027.140
Kıgızistan	5.546.955.220	54.359.460	5.492.595.760
Özbekistan	3.942.096.470	2.324.394.700	1.617.701.770
Türkmenistan	316.778.790	8.119.370.110	-7.802.591.320
Genel Toplam	**23.074.623.220**	**19.486.572.410**	**3.588.050.810**

Kaynak: Dünya Bankası tarafından oluşturulan WTS (World Integrated Trade Solution) resmî internet sitesi

Azerbaycan-Çin ilişkileri

Bağımsızlığın ilk yıllarında Azerbaycan'la Çin arasındaki ilişkilerin sorunlu olduğu söylenebilir. Azerbaycan'ın Doğu Türkistan söylemleri ve politikaları Çin için kabul edilemez görüldü. Azerbaycan'ın Doğu Türkistan sorununa bakışı, Çin'in Ermenistan ile yakınlaşmasını tetikledi, hatta Ermenistan'a füze bile sattı. Haydar Aliyev'in iktidara gelişinden sonra Azerbaycan-Çin ilişkileri normalleşti. Çin, Azerbaycan'ın Ebulfeyz Elçibey dönemindeki milliyetçi politikalardan vazgeçmesinden memnun kaldı. Siyasi ilişkilerin temelini ülkelerin toprak bütünlüğü, egemenliğin tanınması ve korunması oluşturdu. Ermenistan'ın Karabağ'a saldırıları Azerbaycan'ı Çin'e yaklaştırdı ve geçen sürede iki ülke ilişkileri stratejik boyuta taşındı.[38] İki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler 2 Nisan 1992'de tesis edildi.[39] Azerbaycan-Çin ilişkilerinin dönüm noktası Haydar Aliyev'in Çin ziyareti oldu. Ziyaret sırasında Azerbaycan ile Çin arasında ekonomik alanlarda birçok anlaşma imzalandı. İlişkilerin normalleşmesi üzerine Çin, Azerbaycan'ın enerji sektörüne yöneldi, 2003 yılı itibariyle ise petrol sektörüne de girdi. Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi SOCAR ile Çin Petrol Şirketi Shengli Oil, 4 Haziran 2003 tarihinde bir anlaşma imzaladı, bu sayede Çin şirketi Karaçukur petrol yatağının işletilmesine ortak oldu.[40]

Azerbaycan bağımsızlık sonrası dış politikasını bağımsızlık ve toprak bütünlüğü üzerine kurdu, Çin'e ekonomik ve askerî potansiyeli açısından önem verdi. Çin'in BM Güvenlik Konseyi daimî üyesi olması da Çin'in önemini Azerbaycan açısından Dağlık Karabağ sorunu dolayısıyla arttırdı. İlham Aliyev'in 17-19 Mart 2005 tarihleri arasında Çin'i ziyaretinde Azerbaycan-Çin İş Forumu kuruldu. 2012-2013 yılları arasında Azerbaycan'ın BM Güvenlik Konseyi'ne daimî olmayan üye seçilmesine Çin destek verdi. İki ülke arasında ekonomik ilişkileri genişletmek amacıyla, ilk toplantısı 27 Mayıs 2009 tarihinde yapılan Hükümetlerarası Ekonomik Komisyon kuruldu. 12 Haziran 2012'de Azerbaycan Ekonomi ve Sanayi Bakanlığı ile Çin Ticaret Bakanlığı bir memorandum imzaladı, ayrıca Azerbaycan Eko-

38- Qasımova, *a.g.t.*, s. 9 vd.

39- Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan arasında, Çin ile işbirliği geliştirme arzusu en fazla olan ülke Ermenistan'dır. Çin'in Kafkasya bölgesine, özellikle de Ermenistan'a karşı ilgisinin uzun vadeli olduğu açıktır. Bkz. "China Building New Embassy Complex In Armenia", https://massispost.com/2017/08/china-building-new-embassy-complex-armenia/ Son Erişim Tarihi: 8.1.2021. Çin, Azerbaycan ile ilişkilerini soğutmadan, Ermenistan'a daha fazla ağırlık vermeye başladı. Bkz. Aslanlı, *a.g.m.*

40- Tükəzban Qasımova, "Azerbaycan-Çin İlişkilerinin Azerbaycan Basınına Yansıması (1994-1999)", *Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Bakü 2007, s. 1.

nomik Kalkınma Bakanlığı ile Uygur Özerk Bölge Hükümeti arasında "ticari-ekonomik işbirliği işçi grubu"nun kurulması kararlaştırıldı. İlham Aliyev, 19 Mayıs 2014'te Asya'da İşbirliği ve Güven Artırıcı Önlemler Konfransı'nın 4. Zirvesi'ne katıldı ve toplantının sonuç beyannamesine Azerbaycan'ın çıkarlarını gözeten 6 madde eklendi.[41] Çin Dışişleri Bakanlığı'na göre "iki ülke arasındaki siyasi ilişkiler sabittir; karşılıklı güven seviyesi yüksektir ve pragmatik açıdan sonuçları verimlidir."[42]

İlham Aliyev'in resmî bir ziyaret için 8-11 Aralık 2015 tarihleri arasında gittiği Pekin'de Çin-Azerbaycan Dostluk İlişkileri ve İşbirliği Geliştirilmesi ve Derinleştirilmesi ile İlgili Ortak Beyanname ve Çin Halk Cumhuriyeti Hükümeti ve Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında İpek Yolu Ekonomik Hattı Oluşturulmasının Birlikte Desteklenmesine Dair Anlaşma Memorandumu'nun yanı sıra ikili işbirliğine dair 10 belge imzalandı. 11 Aralık 2015 tarihinde İlham Aliyev'e Çin'in Renmin Üniversitesi'nde Fahri Tarih Profesörü diploması verildi. Çin, Kuşak-Yol Girişimi ülkelerinden biri olan Azerbaycan'la karşılıklı temasların güçlendirilmesine özel önem vermektedir. 30 Ekim 2017 tarihinde, Girişim'in önemli dönemeçlerinden biri olan Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Hattı resmen açıldı. Azerbaycan'ın 2015 yılında Şanghay İşbirliği Örgütü'ne diyalog ortağı olarak katılımı ve Asya Altyapı Geliştirme Bankası'nın kurucu üyesi olması da Çin-Azerbaycan işbirliğinin derinleşmesine katkı yaptı. Ayrıca iki devletin siyasi diyalog ve uluslararası kuruluşlarda ortak hareketleri ilişkileri geliştirme potansiyeli göstermektedir.

41- Qasımova, *a.g.t.*, s. 7-8, 19-21.

42- "China Building New Embassy Complex In Armenia", https://massispost.com/2017/08/china-building-new-embassy-complex-armenia/ Son Erişim Tarihi: 8.1.2021; Aslanlı, *a.g.m.*

Kazakistan-Çin ilişkileri

Kazakistan, 1992 yılı itibariyle Çin ile diplomatik ilişkiler kurdu ve bu ilişkilerini arttırarak devam ettirdi. İki ülke arasındaki ilişkiler zamanla ekonomik temelli işbirliğine dönüştü, ayrıca askerî ve siyasi alanlarda da ilerleme kaydetti. Çin açısından Kazakistan batıya açılma; Kazakistan açısından Çin ise çok yönlü dış politika argümanlarından biri oldu. Kazakistan'ın zengin enerji rezervlerine sahip olması Çin'in bu yöndeki ihtiyacını karşılayan stratejik enerji tedarikçisi bir ülke olmasını sağladı.[43] Çin bölge devletlerine düşük kaliteli hazır mal ihraç ederken, bölge devletleri Çin'e ham madde göndermektedir.[44] Çin'in büyüyen ekonomisi için ihtiyaç duyduğu hammadde tedariğinde güvenilir ve transit bir ülke olarak gördüğü Kazakistan, geçen 30 sene zarfında Çin'e rezervleri yüksek petrol sahalarına sahip olma hakkı sağladı, bu durum Çinli yatırımcıları, ülkenin enerji sektöründe yatırım yapmaya teşvik etti.[45]

Kazakistan-Çin ilişkileri, 1997 yılında imzalanan enerji anlaşması ve 2013 yılında açıklanan Kuşak-Yol Girişimi ile sürekli olarak gelişti. Önümüzdeki dönemde bu sürekliliğin artarak devam edeceği öngörülmektedir. Çin'in Doğu Türkistan'daki işkence ve soykırım politikaları ile Kazakistan'da her geçen gün artan Çin karşıtlığı ikili ilişkilerin geleceğini farklı bir yöne döndürebilir. Kazakistan Hükümeti'nin Mart 2016'da tarım arazilerinin yabancılara 10 değil, 25 yıllığına

43- Özlem Zerrin Keyvan, "Çin Dış Politikasında Kazakistan", https://ankasam.org/cin-dis-politikasinda-kazakistan/ Son Erişim Tarihi: 25.12.2020.

44- Geniş bilgi için bkz. Zyinat Abdyldaeva Salman - İsmail Özbay, "Çin'in Orta Asya Politikası ve Kırgızistan", *Asya Araştırmaları Dergisi*, III/2 (2019), s. 321-322.

45- Keyvan, *a.g.m.*; İsa Burak Gonca - Esme Özdaşlı, "Kazakistan'ın Dış politika Önceliklerinin Şekillenmesinde Bir Faktör Olarak Çin'in Enerji Talebi", *Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD)*, V/1 (2016), s. 151-153.

kiralanabileceği kararını alması, çıkan söylentiler üzerine, tüm ülkede haftalarca süren ve zaman zaman polisle çatışmaların yaşandığı gösterilere sebep oldu. Yaşanan bu gelişmeler üzerine Nazarbayev Hükümeti yasanın yürürlüğe girmesini erteledi. Benzer bir sıkıntı da Çin'in Kazakistan'dan toprak talebini içeren sosyal medyada yayılan bir video yüzünden yaşandı, video Kazakistan kamuoyunda sert tepkilere neden oldu. Girişim, Kazak halkının ekser çoğunluğu tarafından Çin'in yayılmacı siyasetinin bir aracı olarak algılandı. İki ülke ticarî ilişkileri gelişse de Çin vatandaşlarına toprak satışı ve gettolaşmalarına izin verilmemektedir.[46] Kazakların tepkisini çeken bir diğer husus da Çinli mütahit ve işgücü kullanımı şartı taşıyan Çin kredileridir. Söz konusu kredi anlaşmalarının kamuoyuna açık ve şeffaf olmaması da eleştirilmektedir.[47] Yine Kazak halkının büyük çoğunluğu Çin'i "dost olmayan ülke" olarak tanımlamaktadır. Kazak halkı, Çinli göçmenlerin ülkelerine göç etmesinden ve zamanla toprak talep edebileceklerinden endişe duymaktadır.[48]

Kazakistan yönetimi muhtemelen Çin ile bir sürtüşme içerisine girmemek adına, vize süreleri bitmesine rağmen ülkede kalmaya devam eden Çinli göçmen ve işçilerle ilgili herhangi bir girişimde bulunmamaktadır. Ülkeye gelen Çinlilerin Kazak kızlarıyla evlenerek ev ve arazi satın aldıkları da bilinmektedir. Ülkenin bazı şehirlerinde yerleşim yerleri ve cadde isimleri Çinlileşmeye başladı. Mesela Jambıl Vilayeti Kordai İli'nde Çin'den gelen Dunganların ikamet ettiği yer "Şensi Tsun" olarak adlandırıldı. Kazakistan'a gün geçtikçe artan Çinli göçmen, gelişinin sebebi, ülkede Çin şirket ve fabrikalarının çokluğudur.[49]

Haziran 2017 itibariyle Kazakistan'daki Çin yatırımları başta boru hatları, petrol rafinerileri, altın madenleri, otoyol ve demiryolları olmak üzere 42,8 milyar Dolara ulaştı. 50 milyar Dolar'dan fazla bir meblağ da Kazakistan, Çin'den borç aldı.[50] Kazakistan, Çin ile Kuşak-Yol Girişimi kapsamına sokulan ekonomi alanında birçok yeni anlaşma imzaladı. Çin uzmanı ve diplomat kimliği olan Kasım Cömert Tokayev'in Haziran 2019'da cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra da Çin ile ilişkilerin artarak devam edeceği düşünülmektedir. 2014 yılında Kazakistan'da üretilen petrolün yarısından fazlasını Çin-Kazak şirketleri ortaklaşa gerçekleştirdi. Ayrıca 2.798 km uzunluğundaki Kazakistan-Çin Petrol Boru Hattı, Atırau ve Çimkent Rafinerisi, Ak-

46- Kerimoğlu, *a.g.m.*; Çalışkan, *a.g.m.*

47- Sarah Lain, "The Potential and Pitfalls of Connectivity along the Silk Road Economic Belt", *China's Belt and Road Initiative and Its Impact in Central Asia*, der. Marlene Laruelle, The George Washington University, Washington 2018, s. 7; Yelena Sadovskaya, "The Mythology of Chinese Migration in Kazakhstan", https://www.cacianalyst.org/publications/field-reports/item/13112-the-mythology-of-chinese-migration-inkazakhstan.html, Son Erişim Tarihi: 8.1.2021.

48- Sovyetlerin dağılmasından sonra Çin, Orta Asya'nın toplam yüzölçümünün % 22'sinde toprak hakkı iddiasında bulundu. 1994'te Kazak-Çin, 1996'da ise Kırgız-Çin sınır anlaşmaları imzalandı ve sınırlardaki tartışmalı bölgeler 1999 itibariyle çözüme kavuşturuldu. 2002'de ise Tacik-Çin sınır anlaşması imzalandı. Anlaşma metinlerinin kamuoyu erişimine kapalı olması endişeleri artırdı. Detaylı bilgi için bkz. Peyrouse, *a.g.m.*. s. 4-23; Bruce Pannier, "Central Asian Land and China", *RFERL*, (2 May 2016), https://www.rferl.org/a/central-asian-landand-china/27711366.html Son Erişim Tarihi: 8.1.2021; a.mllf., "Prospect of Chinese Farmers Brings Controversy to Kazakh Soil", *RFERL*, https://www.rferl.org/a/Prospect_Of_Chinese_Farmers_Brings_Controversy_ To_Kazakh_Soil/1906896.html, Son Erişim Tarihi: 8.1.2021; Raushan Nurshayeva, "Kazakh Leader Delays Land Reform, Yielding to Protests", https://www.reuters.com/article/uskazakhstan-president/kazakh-leader-delays-land-reform-yielding-to-protests-idUSKCN0XW1C5, Son Erişim Tarihi: 8.1.2021; Omonkulov, *a.g.m.*, s. 57-58.

49- Mustanov, *a.g.t.*, s. 66-68, 85-87

50- Alperen, *a.g.m.*, s. 26-27.

tau Plastik Fabrikası ve Moynak Hidroelektrik Santrali gibi devasa inşaat projeleri Çinli şirketlerin katkılarıyla hayata geçirildi.[51]

Çin, altyapı, petrol ve doğalgaz başta olmak üzere Kazakistan'la nükleer enerji alanında da kapsamlı ilişkiler geliştirdi. Kazakistan'da çıkarılan uranyumun 2014'te % 55'i, 2016'da % 53,65'i ve 2017'de ise 12 bin tondan fazlası Çin'e ihraç edildi. Bu yönüyle Çin, Kazakistan için uranyum satış pazarı hâline geldi. Kazakistan'daki uranyum cevherini müştereken çıkarıp işleyebilmek için Kazakistan'ın Kazatomprom Şirketi ile Çin'in Genel Nükleer Şirketi, Ulba-FA adlı ortak bir nükleer yakıt fabrikasını inşa etmeye başladı.[52]

İki ülke 2011 yılında üç yıl süreli ve 1 milyar Dolar değerinde para takası anlaşması imzaladı, 2014'te takas miktarını 14 milyar Dolara çıkararak anlaşmayı yenilediler ve ticarette millî para birimlerinin kullanılabilmesinin önündeki engelleri kaldırdılar. Çin'in İpek Yolu Fonu ve Kazak Ulusal Yatırım Şirketi arasında 2016 yılında 2 milyar Dolar sermayeli Kazakistan-Çin Fonu kuruldu. Gelinen noktada Çin'in Kazakistan'ın finans sektörüne de girdiği söylenebilir. 2017 yılında Çin'in CITIC Grubu, Kazakistan'ın Altın Bank hisselerinin % 60'ını satın aldı.[53] Son 5 yılda Kazakistan'ın Nurlu Yol Programı çerçevesinde çoğunluğu Çin'in Kuşak-Yol Girişimi kapsamında sağlanan kredilerle devasa enerji, altyapı ve lojistik projelere imza atıldı.[54] Kazakistan'ın Çin'e ihracatının çoğunluğu hammaddeden, ithalatı ise elektrik ve tekstil ürünleri başta olmak üzere tuğla ve trikotaj malzemelerinden oluşmaktadır.[55]

Son yıllarda Hazar Denizi sahillerinden çıkarılan enerji kaynakları, boru hatları vasıtasıyla Çin'e taşınmaya başlandı, petrol ve doğalgazın yanı sıra başta uranyum olmak üzere çıkarılan çeşitli metallerin ana alıcısı da Çin oldu.[56] İki ülkenin bölgenin güvenliği konusunda da ortak bir yaklaşımları olduğunu söylemek mümkündür. Çin, Kazakistan'la geliştirdiği ekonomik ilişkiler dolayısıyla Doğu Türkistan bölgesinin sınır güvenliğini sağlamlaştırmayı hedeflemektedir.[57]

Kazakistan, Çin'in "Tek Çin" politikasını, terörizme karşı mücadelesini ve Şanghay İşbirliği Örgütü ile BM başta olmak üzere uluslararası teşkilatlardaki siyasetini desteklemektedir.[58]

51- Çok iyi Rusça, Çince ve İngilizce bilen Tokayev, Rusya ve Çin'de eğitim gördü, Sovyetler Birliği'nin Pekin Büyükelçiliği'nde görev yaptı. Detaylı bilgi için bkz. Mehmet Seyfettin Erol - Kadir Ertaç Çelik, "Türk Dünyası'nda İşbirliği Denemesi: Türk Keneşi ve Kazakistan", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XVII/2 (Kış 2017), s. 24; "Kazakhstan-Chinese Relations at the Present Stage", http://e-history.kz/en/contents/view/2162 Son Erişim Tarihi: 8.1.2021; Omonkulov, *a.g.m.*, s. 52-53.

52- Dünya uranyum kaynaklarının % 12'sine sahip olan Kazakistan, uranyum üretiminde, 2009 yılında dünyada ilk sıraya çıktı. Kazakistan, dünyada uranyum üretiminin 2010'da % 33'ünü, 2014'te % 41'ini, 2015 ve 2016'da ise % 39'unu gerçekleştirdi. Bkz. "China Remains Guaranteed Uranium Market for Kazakhstan", https://www.azernews.az/region/127948.html, Son Erişim Tarihi: 8.1.2021; Omonkulov, *a.g.m.*, s. 53-54.

53- Omonkulov, *a.g.m.*, s. 55-56.

54- Assel Bitabarova, "Unpacking Sino-Central Asian Engagement along the New Silk Road: A Case Study of Kazakhstan", *Journal of Contemporary East Asia Studies*, VII/2 (2018), s. 149-173.

55- Fazylbek Mustanov, "Çin Hak Cumhuriyeti'nin Kazakistan'a yönelik Politikası (Rus, Türk ve Kazak Kaynaklarına Göre)", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara 2005, s. 59-60.

56- Kerimoğlu, *a.g.m.*

57- Kazakistan'da 200 bin Uygur, Doğu Türkistan'da da 1 milyonun üzerinde Kazak nüfusu yaşamaktadır. Bkz. Hasan Duran - Kadir Kürşat Yılmaz, "Devi Bağlayan Bağlar: Çin'in Orta Asya Enerji Kaynaklarındaki Çıkarı", *International Conference on Eurasian Eenomies*, 2011, s. 37-38.

58- eyrouse, *a.g.m.*; Omonkulov, *a.g.m.*, s. 56-57.

Kırgızistan-Çin ilişkileri

Kırgızistan'ı 27 Aralık 1991'de resmen tanıyan Çin, 5 Ocak 1992 tarihi itibariyle bu cumhuriyetle diplomatik ilişkiler kurmaya başladı. Kırgızistan ile Çin arasındaki tartışmalı sınır bölgelerinde çözüm bulmak amacıyla Ekim 1992'de "4+1" denilen bir çalışma grubu oluşturuldu. 1996'ya gelindiğinde tartışmalı beş bölgenin dördü üzerinde anlaşmaya varıldı. 26 Ağustos 1999'da son tartışmalı Üzöngü–Kuuş'un bölgesinin % 70'i Kırgızistan'da kalmak üzere anlaşmaya varıldı. Anlaşma dönemin Cumhurbaşkanı Askar Akayev'in Kırgız muhalefeti tarafından eleştirilmesine neden oldu.[59]

Her ne kadar Rusya'nın özel konumu olsa da Kırgızistan'ın bağımsızlığından günümüze ABD, Çin ve Rusya arasında başarılı bir denge siyaseti izlediği söylenebilir. Ülkenin Çin ile ekonomik, Rusya ile de askerî ve güvenlik alanlarındaki işbirliği dikkat çekicidir.[60] Dış politikasında Çin'e öncelik veren Kırgızistan, Tayvan ile Tibet meselesinde Çin tezini kabul etmekte, Doğu Türkistan diasporasının ülkede faaliyet yapmasına izin vermemektedir.[61]

1990'larda Kırgızistan'ın emlak ve sanayi sektörlerine yatırım yapan Çin, 2005 itibariyle altyapı ve enerji sektörüne de el attı. Ülke günümüzde Çin yatırımlarıyla ulaşım eksikliklerini tamamlamaya, enerji ve teknoloji alanlarındaki altyapısını geliştirmeye çalışmaktadır. Yapımı için kredi vermeyi teklif eden Çin'in Kırgızistan'daki en iddialı iki projesi Çin-Kırgızistan-Özbekistan Demir Yolu ve Kuzey-Güney Karayolu'dur. Çin'in ülkedeki en önemli enerji projeleri ise yenilenmesine 386 milyon Dolar harcadığı Bişkek Elektrik Santrali ve 1,4 milyar Dolar yatırım yaptığı Orta Asya-Çin Doğalgaz Boru Hattı Akımı'nın Kırgızistan'dan geçen 215 km'lik kısmıdır. Çin ayrıca teknoloji şirketleri China Telecom ve Huawei üzerinden Kırgızistan'ın Kuşak-Yol Girişimi'nin "dijital merkezi" olma hedefi doğrultusunda "Taza Koom İnovasyon Programı"na ortak oldu.[62]

59- Salman-Özbay, *a.g.m.*, s. 324-325.

60- Fahri Solak, "Kırgızistan Cumhuriyeti", *Bağımsızlıkların 25. Yılında Türk Cumhuriyetleri (Siyasi, Ekonomik ve Kültürel Gelişmeler)*, ed. Abdulvahap Kara - Fahri Solak, İstanbul 2017, s. 150; Elnur Soltan, "Rusya ve Kırgızistan: Asimetrik İlişkilerin Sürekliliği", *Avrasya Dosyası, Kazakistan-Kırgızistan Özel Sayı*, VII/4 (Kış 2001-2002), s. 193.

61- Yessirkepov, *a.g.t.*, s. 120 vd.

62- Kırgızistan'da Çin sermayesi ile hayata geçirilmesi planlanan en büyük proje tahmini bütçesi 7,2 milyar Dolar olan Çin-Kırgızistan-Özbekistan Demir Yolu Projesi'dir. Ancak Kırgızistan'ın 7,2 milyar Dolar olan 2017 yılı GSMH'sinin % 97'sine eşdeğer olan projenin hayata geçirilmesi için Çin'e yüklü miktarda borçlanmayı gerektirmektedir. Kırgızistan'ın doğal kaynaklarından yararlanma hakkı vermesi durumunda projeye mali destek olacağını açıklayan Çin yönetiminin bu teklifi Kırgızistan tarafından olumlu karşılandı. Proje hakkında detaylı bilgi için bkz. Ermek Abdrisayev, "Proekt "Taza Koom". Pomoş Mejdunarodnogo Soobşestva", http://kabar.kg/news/iatc-kabar-proekt-taza-koompomoshch-mezhdunarodnogo-soobshchestva/, Son Erişim Tarihi: 8.1.2021; Victoria Panfilova, "Uzbekistan Gains Access to Gwadar Port and Turkey by Rail", http://vestnikkavkaza.net/analysis/Uzbekistan-gains-access-to-Gwadar-Port-and-Turkey-by-rail.html, Son Erişim Tarihi: 8.1.2021; Aleksandr Shustov, "Çto Sulit Kirgizii Jeleznaya Doroga iz Kitaya v Uzbekistan?", https://www.ritmeurasia.org/news--2019-03-08--chto-sulit-kirgizii-zheleznaja-dorogaiz-kitaja-v-uzbekistan-41475 Son Erişim Tarihi: 8.1.2021. Çin'in yol projesi ile ilgili ilk hazırladığı planda demir yolu yerleşim mahallerinden uzak, buna mukabil maden sahalarına yakın olarak hazırlandı. Bkz. "How Can Iran's Involvement Affect China-Kyrgyzstan-Uzbekistan Railway Project?", https://www.azernews.az/region/133809.html Son Erişim Tarihi: 8.1.2021. Bahse konu proje, ilgili hükümetlerin onayından geçmesine rağmen 2056 yılına kadar Kırgızistan ekonomisine net gelir sağlamayacağı düşüncesiyle Kırgız uzmanlar tarafından eleştirilmektedir. Projenin diğer tartışmalı yönleri ise ray genişliği ve maliyetinin yüksekliğidir. Bkz. Omonku-

Sınır ticaretinde ve Kırgızistan'daki toptancı pazarlarında Çinlilerin etkinliğinin artması halk arasında Çin karşıtlığının yaygınlaşmasına neden oldu. Kırgızistan Adalet Bakanlığı verilerine göre, Kırgızistan'da 2012 yılında, "ulusal güvenliğe tehdit" olarak kabul edilen yasadışı 90 bin civarında Çinli yaşamaktadır.[63] 2015 yılı verilerine göre Kırgızistan'da kayıtlı çalışan yabancıların % 80'ini Çin vatandaşıdır.[64]

Kırgızistan, ekonomik kalkınmasının devamı ve altyapı yatırımlarının finansmanı gibi konularda ihtiyacının karşılanabileceği düşüncesiyle Kuşak-Yol Girişimi'ni destekleyeceğini duyurdu. Çin'in Kırgızistan'daki yatırımları da bu duyurudan sonra hızlandı. Çin'in Kırgızistan'a yaptığı doğrudan yatırım 2005 yılında 45 milyon Dolarken, bu rakam 2015 yılı başında 984 milyon Dolara ulaştı. 2016 itibariyle Kırgızistan Çin'den toplamda 1,8 milyar Dolar borç ve 274,4 milyon Dolar ise hibe aldı.[65] Kırgızistan-Çin ticaret hacmi 2018'de % 3,3 artarak 5,601, 2019'da ise % 13,3 artışla 6,346 milyar Doları buldu.[66] Kırgızistan, gümrük geçişlerinde yaşanan sıkıntıları çözmek için Çin'in üretim tesislerini Kırgızistan'a taşınmasını teklif etti, fakat 17 Mayıs 2018'de Çin'in Avrasya Ekonomik Birliği ile Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması imzalanmasıyla sorun çözüldü.[67] 2017 yılı Temmuz ayında Kuşak-Yol Girişimi çerçevesinde iki ülke "işbirliği fonu"nun oluşturulması amacıyla bir araya geldi,[68] 6 Haziran 2018'de Stratejik Ortaklık Anlaşması imzalayarak çok taraflı ilişkilerini yeni bir aşamaya taşıdı.[69]

Kırgızistan'da Aralık 2018'de "40 *Çoro*"

lov, *a.g.m.*, s. 73-74. 1,8 milyar Dolar Çin'e borcu olduğu bilinen Kırgızistan, borcunu 10 yıl içerisinde 200 defa arttırdı. Bkz. Kerimoğlu, *a.g.m.* Kırgızistan, Şanghay İşbirliği Örgütü kurucuları arasında yer almaktadır. Bkz. Yılmaz Bingöl, "Kırgızistan'ın 'Renkli' Devrimi: Demokrasiye Geçiş mi, Küresel Rekabet mi?", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, XIII/1 (2007), s. 13-14. 29 Mayıs 2014'te Astana'da gerçekleşen Avrasya Ekonomik Birliği Yüksek Kurulu toplantısında Kırgızistan'ın Gümrük Birliği'ne katılmasının yol haritası belirlendi, 23 Aralık 2014'te Moskova'daki toplantıda karara bağlandı, protokoller 8 Mayıs 2015'te yine Moskova'da imzalandı. Bkz. Oğuz Yıldırım - Malika Stamalieva, "Kırgızistan'ın Avrasya Ekonomik Birliği'ne Üyeliği", Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi, 54/1 (2019), s. 682-683.

63- "China, Kyrgyzstan Agree to Establish Comprehensive Strategic Partnership", http:// www.xinhuanet.com/english/2018-06/07/c_137235571.htm Son Erişim Tarihi: 8.1.2021; "Minyust Oposaetsya Yavleniya v Strane Kitayskogo Kvartala", http://regnum.ru/news/kirghizia/1507337.html, Son erişim Tarihi: 8.1.2021; Omonkulov, *a.g.m.*, s. 75-76.

64- Taldybayeva, *a.g.m.*, s. 105; M. Turgut Demirtepe - İzzet Ahmet Bozbey, "Accommodation or Assimilation? Chinese Government Policies Toward Uyghur Minority", *USAK Yearbook of Politics and International Relations*, 5 (2012), s. 151-174. Maria Levina, "Kyrgyzstan: China Demands to Protect Investor after Locals Burnt Gold-processing Plant", https://www.times-ca.com/index.php/news/19611-kyrgyzstan-china-demands-toprotect-investor-after-locals-burnt-gold-processing-plant Son Erişim Tarihi: 8.1.2021; Omonkulov, *a.g.m.*, s. 76-77.

65- "China Signs Deals Worth $3 Bln with Kyrgyzstan", https://www.reuters.com/article/kyrgyzstan-china-investment/china-signs-deals-worth-3-bln-with-kyrgyzstanidUSL5N0H739G20130911, Son Erişim Tarihi: 8.1.2021.

66- Omirbek Hanayi, "Çin-Kırgızistan-Özbekistan Yeni Ulaşım Koridoru Üzerine Bir Değerlendirme", *Avrasya Araştırma Enstitüsü E-Bülten*, Ahmet Yesevi Üniversitesi/Kazakistan, No. 269, 20-26.07.2020, s. 1-2.

67- Sebastien Peyrouse, "Kyrgyzstan's Membership in the Eurasian Economic Union: A Marriage of Convenience?", *Russian Analytical Digest*, No. 165 (17 March 2015), p. 11; Omonkulov, *a.g.m.*, s. 70-71. Güvenlik işbirliğini artıran iki ülke arasında ortak sınır tatbikatları düzenlenmektedir. Çin'in Kırgızistan ile artan güvenlik işbirliği Rusya'yı endişelendirmektedir. Bkz. Alperen, *a.g.m.*, s. 34.

68- Aydın, *a.g.t.*, s. 93-94.

69- Tatyana Kudryavtseva, "Gosdolg Kyrgyzstana. Na Kazhdom Zhitele Strany po $703", https://24.kg/ekonomika/81094/, Son Erşim Tarihi: 8.1.2021; Omonkulov, *a.g.m.*, s. 74-75.

adı verilen bir protesto yaşandı. Başkent Bişkek'teki Hükümet Konağı ve Çin Büyükelçiliği önü ile Çin şirket ofisleri etrafında günlerce protesto gösterilerinde bulunan gençler, işsizlik ve yoksullukta dünya sıralamasında neredeyse lider olan ülkede çok sayıda Çinlinin çalıştırılmasına tepki gösterdi. Aynı zamanda ülkede 2019'da inşaatına başlanması kararlaştırılan Türkmen gazı boru hattı anlaşması da tepki çekti. Çin'in Doğu Türkistan'da toplama kamplarına attığı Kırgızlar konusu da Kırgız kamuoyunun tepkisine neden oldu.[70]

Kuşak-Yol Girişimi bağlamında Kırgızistan'da gerçekleştirilmesi planlanan projeler, ülkeyi Çin'e daha da bağımlı hâle getirme potansiyeline sahiptir. Bu durum, önümüzdeki süreçte ülkenin egemenlik ve bağımsız karar alma kabiliyetini olumsuz yönde etkileyebilir. Uluslararası finans kuruluşları, Kırgızistan'ı "aşırı borçlanma tehlikesi altında olan dünyadaki sekiz ülkeden biri" olarak açıkladı.[71]

Kırgızistan ithalatında % 21,9'lik pay ile ikinci sırada bulunan[72] Çin, 2014 yılı itibariyle Kırgızistan'ın Narın Eyaleti'nde ayakkabı fabrikası, Bişkek şehrinde Çin'den ithal edilen malzemelerle Kırgız-Çin traktör fabrikası, Oş şehrinde çamaşır makinesi ve televizyon fabrikaları açtı. Bu yolla Kırgızistan'a yoğun bir işgücü akını yaşandı. Ayrıca Oş Eyaleti'nde jeolojik keşif faaliyetleri yapan Çinli şirketler ile Şu Eyaleti'nde altın ve bronz madenciliği işletilen Çin firmaları bulunmaktadır. Kırgızistan'ın Kara Balta ve Tokmak şehirleri yakınında iki petrol tesisi kuran Çin, Kazakistan ve Rusya'dan getirtilen hammaddeyi bu tesislerde işlemeyi planlamaktadır.[73]

İki ülke ilişkileri, Kırgızistan'ı Çin için transit güzergâhlar sağlayan ve Çin tüketim mallarının toptan satış pazarına çevirdi. Kırgızistan, Çin ürünlerini önce ithal etmekte, akabinde de bu ürünleri diğer devletlere ihraç etmektedir. Kurulan bu düzen Kırgızistan'ı Çin'in ticarî ve ekonomik nüfuzuna açık hâle getirdi. Çin'in Kırgızistan ekonomisi üzerindeki nüfuzu halkın egemenlikle ilgili endişelerini arttırdı, bir kısmı Çin tarafından finanse edilen Oş-Sarıtaş-İrkeştam ve Bişkek-Narın-Torugart inşaatı çalışanlarının % 70'inin Çinli işçilerden oluşması, hammaddenin ise % 60'ının ithal edilmiş olması nedeniyle Kırgız halkının haklı tepkisine neden oldu.[74]

Özbekistan-Çin ilişkileri

Bağımsızlık sonrası dış politikasında denge siyasetine önem veren Özbekistan bazen Moskova'ya, bazen Batı'ya yaklaşarak konumunu sağlamlaştırmaya çalıştı. Devletlerle

70- Kerimoğlu, *a.g.m.* Bişkek'te Doğu Türkistan kökenli Kırgız vatandaşları tarafından Çinli Kırgızları Koruma Komitesi adında bir stk kuruldu, tüm uğraşılarına rağmen ülke yönetimi bu konuda herhangi bir adım atmadı. Bkz. "Kirgizy Protiv Kitaya", https://www.youtube.com/watch?v=CC0s1ZHGXBE, Son Erişim Tarihi: 8.1.2021; "Qirg'izistonda Xitoydagi Uyg'urlar, Qirg'izlar va Qozoqlarni Himoya Qilishga Bag'ishlangan Namoyish Bo'lib O'tdi", https://www.ozodlik.org/a/29640293.html Son Erişim Tarihi: 8.1.2021; "Bishkekdagi Xitoy Elchixonasi Oldida Norozilik Namoyishi O'tkazildi", https://www.ozodlik.org/a/29668479.html Son Erişim Tarihi: 8.1.2021; "Miting Protiv Kitayskoy Ekspansii Proshol v Kirgizii", https://news.ru/v-mire/miting-protiv-kitajskoj-ekspansii-proshel-v-kirgizii/ Son Erişim Tarihi: 8.1.2021; "Bishkekda "Xitoylik Qirg'izlarni Himoya Qilish Qo'mitasi" Tashkil Etildi", https://www.ozodlik.org/a/29629799.html Son Erişim Tarihi: 8.1.2021.

71- Kudryavtseva, *a.g.m.*; Omonkulov, *a.g.m.*, s. 74-75.

72- S. Rıdvan Karluk, "Küresel Krizin Kırgızistan Ekonomisine Etkisi ve Türkiye Kırgızistan Ekonomik İlişkilerindeki Gelişmeler", *International Conference on Eurasian Economies*, 2011, s. 52-53.

73- Lidiya Parkhomchik - Hayal Ayca Simsek - Daniyar Nurbayev, "İpek Yolu Ekonomik Kuşağı Projesi Çerçevesinde Çin-Kırgızistan Ticari-Ekonomik İlişkileri İçin Beklentiler", *Eurasian Research Institute, Weekly Analysis*, No: 74 (28.06.2016-04.07.2016), s. 1-2.

74- Aydın, *a.g.t.*, s. 90-92.

yakın ilişkiler kurmaya mesafeli duran Özbekistan bu tutumunu bölgesel örgütlere katılmamak, katılsa da aktif olmamak şeklinde devam ettirdi.[75] Bağımsızlığının hemen sonrasında Özbekistan'ı ilk tanıyan ülkelerden biri olan Çin ise coğrafî konumu dolayısıyla Özbekistan üzerinde kazanımlar elde etmeye çalıştı. Çin, 1994 sonrası dönemde, bu gaye ile Özbekistan'la hibe, kredi ve finansal işbirliği gibi hususlarda anlaşmalar imzaladı. 2000'li yılların başına doğru Çin-Özbekistan ilişkilerinde kara ve demiryolu anlaşmaları haricinde kayda değer bir gelişme yaşanmadı, Özbekistan'ın 2000 yılında Şanghay İşbirliği Örgütü'ne gözlemci sıfatıyla iştiraki ilişkilere ivme kazandırdı. Özbekistan bu sayede Rus ve ABD baskısını, Çin ile dengelemeye çalıştı. Son 20 yılda Çin'nin bölge üzerinde artan baskısını fazlasıyla hisseden Özbekistan bölgedeki bağımsız Türk devletleri arasında Çin'e karşı en temkinli davranan ülkedir.[76]

İslam Kerimov'un 1996 yılında önerdiği Çin-Kırgızistan-Özbekistan demir yolu projesi güzergâhı, ray türü ve fizibilite konularındaki anlaşmazlıklar nedeniyle hayata geçirilmedi. Ancak 2018 yılında projenin inşaatı konusunda prensip anlaşmasına varıldı, projenin detayları üzerinde görüşmeler başlatıldı. Söz konusu proje faaliyete geçtiğinde, Taşkent-Pekin hattındaki ulaşım kolaylaşacak; Çin, Rusya'ya ihtiyaç duymadan Özbekistan üzerinden kendisini Avrupa ve Orta Doğu'ya güvenli ve en kısa yolla bağlamış olacaktır. Proje aynı zamanda Çin ürünlerinin Batı ülkelerine teslimat süresini 7-8 gün kısaltacaktır. Projenin Rusya'nın bölgedeki baskın güç statüsünün kademeli olarak zayıflatacağı, Çin'in Rusya merkezli demir yollarına bağımlılığını azaltacağı ve böylece Pekin'e hareket serbestliği kazandıracağı düşünülmektedir. Projenin denize kıyısı olmayan Özbekistan açısından önemi ise Çin, Pakistan ve Türkiye limanlarına direkt ulaşma imkanı sağlamasıdır. Çin'den Özbekistan'a olan nakliye süresini 8 günden iki güne indiren 950 km'lik otoyol 25 Şubat 2018 tarihinde hizmete açıldı. Çin, Özbekistan'a yaptığı yatırımlar ile son üç yılda ülkenin en büyük dış ticaret ortağı hâline geldi.[77]

Özbekistan, Çin'e doğalgaz, petrol, uranyum ve pamuk satmaktadır. Günümüzde başta telekomünikasyon ve makine sanayi olmak üzere 70'ten fazla büyük, 500'den fazla da orta büyüklükte Çin şirketi ülkede faal durumdadır. Ülkedeki enerji kaynaklarına dair araştırmaların çoğunu, Çin'in CNPC Şirketi yapmaktadır. Özbekistan'ın 2017'den itibaren birçok kalkınma projesinde Çin'den gelecek malî desteğe ihtiyaç duyması bu ülke ile ilişkilerini diğer devletlerden farklı bir boyuta taşıdı. Yabancı işçiye izin vermeyen Özbekistan, Çin mallarının yerli üretimi olumsuz yönde etkileyebileceği düşüncesiyle ülkede Serbest Ticaret Bölgeleri'nin kurulmasına izin vermemektedir. Ayrıca Avrupa pazarına ulaşma hedefindeki Çin'in ülkeyi sadece transit bölge durumuna düşürme ihtimali Özbekistan'ı endişelendirmektedir.[78]

Gelişen Çin-Özbekistan ilişkileri 2012 yılında "stratejik ortaklık", 2017'de ise "kapsamlı stratejik ortaklık" seviyesine yükseltildi. Bölgenin diğer ülkelerinde olduğu gibi bu beyanname ile Özbekistan, Çin'in egemenlik ve toprak bütünlüğünü desteklemeye devam edeceğini, Tayvan ve Tibet'in Çin'in ayrılmaz birer parçaları olduğunu ve "Tek Çin" politikasına destek vereceğini deklare etti. Buna karşılık Çin de Özbekistan'ın egemenlik ve toprak bütünlüğünü desteklemeye devam edeceğini, çeşitli uluslararası platformlarda Özbekistan'a her alanda destek olacağını, sağlık, eğitim ve kültürel alanlarda da işbirliğini artıracağını beyan etti.[79]

75- Abdrasul Isakov, "Özbekistan'ın Dış Politika Önceliği: Orta Asya Cumhuriyetleri", https://ankasam.org/ozbekistanin-dis-politika-onceligi-orta-asya-cumhuriyetleri/ Son Erişim Tarihi: 8.1.2021.

76- Yücel, *a.g.t.*, s. 78-82.

77- Omonkulov, *a.g.m.*, s. 81-83.

78- Kerimoğlu, *a.g.m.*; Alperen, *a.g.m*, s. 28-29.

79- Omonkulov, *a.g.m.*, s. 78-79.

Çin, 2013 senesinde Özbekistan'la petrol, doğalgaz ve uranyum konularında 15 milyar Dolar değerinde birçok anlaşma imzaladı. 2017'de ise iki ülke arasında 23 milyar Dolar değerinde farklı alanlarda 100'den fazla anlaşma imzalandı.[80] 2017 yılının Mayıs ayında gerçekleştirilen Kuşak-Yol İşbirliği ve Ekonomi Forumu, Özbekistan'ın ortaklık için niyetini açıkça beyan ettiği bir forum oldu. Yine 2017 yılı içerisinde Özbekistan-Çin ortak yapımı olan doğalgaz projesi de faaliyete başladı. Mart 2018'de ise 2019 yılında demiryolu yapımı için yeni bir işbirliğinin hayata geçirileceği duyuruldu, lakin bu konuyla ilgili henüz bir adım atılmadı.[81]

Türkmenistan-Çin ilişkileri

Çin, sahip olduğu zengin enerji kaynakları dolayısıyla Türkmenistan'a büyük önem vermektedir. Türkmenistan'ın bağımsızlığını ilk tanıyan ülkelerden olan Çin, ülkenin izlediği "tarafsızlık politikasını" destekledi.[82] "Daimi Tarafsız Ülke" kararını bağımsızlığını kazandığı günden bu yana devam ettiren Türkmenistan'ın Bağımsız Devletler Topluluğu dışında hiçbir devletle işbirliği veya askerî örgütlenme anlaşması yoktur. Türkmenistan, Çin ile ikili ilişkilerini 2013 yılında "stratejik ortaklık" düzeyine taşıdı, Kuşak-Yol Girişimi mutabakat zaptını ise imzalamadı. Şanghay İşbirliği Örgütü ve Asya Altyapı Yatırım Bankası'nda kurucu üye olan Türkmenistan bu sayede Çin ile enerji, üretim, ulaşım ve altyapı gibi alanlarda işbirliği yapmaktadır.[83]

Dünyada doğalgaz rezervleri bakımından dördüncü sırada bulunan Türkmenistan, 2000'li yılların başında çıkardığı gazın büyük kısmını Rusya'ya, geri kalanını da Avrupa ülkeleri, İran ve Çin'e satıyordu. Çin, son 10 yıl içerisinde Türkmen gaz sanayisine 8 milyar Dolar civarında yatırım yaptı, ayrıca açtığı kredilerle 1.800 km²'lik bir gaz boru hattı inşa etti. 2038 yılına kadar süresi olan Çin-Türkmen ikili gaz anlaşması gereği günümüzde Türkmenistan gazının en önemli alıcısı Çin oldu.[84]

2009 yılında Türkmen gazını Rusya'ya ulaştıran Devletabad-Darialık Boru Hattı'nda meydana gelen patlama yüzünden büyük zarara uğrayan Türkmenistan alternatif boru hattı olan TAPI için Afganistan, Pakistan ve Hindistan'la anlaşma imzaladı.[85] Aynı yıl Orta Asya-Çin Doğalgaz Boru Hattı hizmete girdi, böylece Türkmenistan ve Özbekistan'dan Çin'e doğalgaz ihracatı başladı. Bu gelişme bölge ile Çin arasındaki ilişkilerin tarihî seyrini değiştirdi. Türkmenistan'ı Çin'in en büyük gaz tedarik eden ülkesi hâline getiren olay ise dünyanın ikinci en büyük gaz sahası olan Galkınış'tan Çin'e gaz ihracatının başlaması oldu.[86]

Türkmenistan-Çin ticaret hacmi 2017 senesi itibariyle 7 milyar Dolara dayandı. İkili ticaret Türkmen gazının Çin'e ihracı üzerine kuruludur. Kazakistan üzerinden demir yolu ile Çin'e bağlanan Türkmenistan, yağmurdan kaçarken bir nevi doluya tutuldu.[87]

80- Reid Standish, "The United States' Silk Road to Nowhere", http://foreignpolicy.com/2014/09/29/the-united-states-silk-road-to-nowhere-2/ Son Erişim Tarihi: 8.1.2021; Georgiy Voloshin, "Russia's Eurasian Union: A Bid for Hegemony?", http://www.geopoliticalmonitor.com/russias-eurasian-union-a-bid-for-hegemony-4730 Son Erişim Tarihi: 8.1.2021.

81- Aydın, *a.g.t.*, s. 830 vd.

82- Yessirkepov, *a.g.t.*, s. 140-142.

83- "Xi Urges More Pragmatic Cooperation with Turkmenistan under Belt and Road Initiative", http://www.xinhuanet.com/english/2017-06/10/c_136354252.htm, Son Erişim Tarihi: 8.1.2021; Omonkulov, *a.g.m.*, s. 84-85.

84- Kerimoğlu, *a.g.m.*

85- F. Didem Ekinci, "Türkmenistan Dış Politikasında İç Faktörler: Neoklask Realizm Çerçevesinde Bir İnceleme", *Alternatif Politika*, No. 11/1 (2019), s. 37-38.

86- Omonkulov, *a.g.m.*, s. 51.

87- Kamila Aliyeva, "Gas Volume Delivered Via Central Asia-China Pipeline Exceeds 200 Billion Cubic Meters", https://www.azernews.az/region/123164.html, Son Erişm Tarihi: 8.1.2021;

Türkmenistan'ın doğal gazının 29,4 milyar m³'ü 2016 yılında Çin'e ihraç edildi.[88] Türkmenistan Dışişleri Bakanı Raşid Meredov 1 Kasım 2019 tarihinde Taşkent'te düzenlenen Şanghay İşbirliği Örgütü Zirvesi'nde Türkmenistan'ın üye devletlerle sürdürülebilir enerji konusunda çok yönlü işbirliğine hazır olduklarını ifade etti.[89]

Dünya doğalgaz rezervlerinin % 11,7'sini elinde bulunduran Türkmenistan, ihraç edeceği doğalgaz hacmini 2030 yılına kadar 200 milyar m³'e çıkarmayı planlamaktadır. 2014'te Çin'e yaklaşık 25 bcm'lik bir gaz ihracatı yapan Türkmenistan, ihracatını 2015 yılında 40 bcm'ye, 2020'de 65 bcm'ye çıkarmasına rağmen gaz ihracatından istediği kârı kazanamadı. Bunun sebebi Türkmenistan'ın gelirlerine Orta Asya-Çin Boru Hattı'nın inşası ve Galkynysh gaz alanınındaki çalışmaların finansmanı için Çin Ulusal Petrol Şirketi'ne olan borç dolayısıyla el konulmasıdır.[90]

Sonuç

Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan, Sovyetler Birliği'nin 1991'de dağılma sonucunda bağımsızlıklarını kazandı. Bağımsızlıklarının 30. yılında Türk cumhuriyetlerinin birçok zorlukla mücadele edip varlıklarını devam ettirme mücadelesi verdikleri bilinmektedir. Geçen süre zarfında zikredilen devletlerin uluslararası pazarlara uzak ve denizlere doğrudan çıkışlarının olmaması dünya ekonomisine entegrasyonlarını zorlaştırdı. Ayrıca bağımsız Türk cumhuriyetleri arasında farklı alanlarda bulunan birçok sorun zaman içerisinde çözülmeye çalışılmışsa da bu konuda arzu edilen seviye yakalanamadı.

Bölgenin doğal zenginliklerinin yanı sıra Afganistan, Çin, Hindistan, İran, Pakistan ve Rusya'ya komşu olmaları nedeniyle bölgesel ve uluslararası güçlerin ilgi alanına giren bağımsız Türk devletlerinin egemenliklerini korumak için realist politikalar izlemeye gayret ettikleri müşahede edildi. Bu bağlamda öne çıkan ABD, Rusya ve Çin arasında denge siyasetine önem veren devlet liderlerinin aksine başta Çin olmak üzere bölge üzerinde etkileme siyaseti güden güçlere karşı bölge halkı nezdinde bir tepkinin olduğu görülmektedir.

Çalışma ile zikredilen coğrafyada Çin'in Kuşak-Yol Girişimi, Rusya'nın Avrasya Ekonomik Birliği, ABD'nin de büyük petrol ve doğal şirketlerinin yanında askerî imkânları ve atıl olsa da alternatif iletim projeleriyle etkin güç olmaya çalıştığı, ABD'ye karşı Rus ve Çin yakınlaşmasının, bütün olumsuzluklara rağmen sürdürülmeye gayret gösterildiği, bunun da rekabetsel bir işbirliğine doğru yol aldığı ortaya koyulmaktadır.

Çin yönetimi, bölgenin enerji kaynaklarına ulaşmada bölge ülkeleriyle etkili ticaret ve yatırım ilişkileri kurdu, bölgeyi Çin'e bağlayacak ulaşım ve boru hattı altyapısı ortaya çıkarttı. Bu bağlamda bağımsız Türk devletleri Çin'i, hem hammadde satışı yapacakları bir pazar hem de finans politikalarında üçüncü devletlere karşı denge unsuru olarak kullanma stratejileri geliştirdi. Çin'in bölgede sadece boru hatları veya altyapı projeleriyle değil, "yumuşak güç" olarak ifade edilen Konfüçyüs Enstitüleri, göçmen işçi, işletmeler, burslu öğrenci kabulü gibi muhtelif alanlarda da etkili olduğu görülmektedir.

Çin'in bölgede izlediği ekonomik yatırımlar ve bölge devletleriyle kurmuş olduğu

"Orta Asya Doğalgazı Çin'de 400 Milyonluk Nüfusa Ulaşıyor", http://turkish.china.com/news/china/543/ 20180730/1344322.html, Son Erişim Tarihi: 8.1.2021.

88- Köse, *a.g.m.*, s. 260-261; Muhammed Murad Arslan, "Türkiye'nin ve Rusya'nın Orta Asya'ya Yönelik Kamu Diplomasisis Faaliyetleri: Karşılaştırmalı Bir İnceleme", *Ankara Yıldırım Beyazıd Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisan Tezi*, Ankara 2019, s. 97.

89- Aylık Bülten, *ORSAM*, No. 32 (Kasım 2019), s. 8.

90- Gonca, *a.g.t.*, s. 52-57.

bağımlılık durumuna bölge halkları şüphe ile yaklaşmaktadır. Bölgedeki yüksek işsizlik oranlarına rağmen Çinli işçi ve göçmenlerin bölgeye akını Çin karşıtı duyguları her geçen gün arttırmaktadır. Çin'in bilhassa sınır anlaşmaları yapılmasına rağmen bölgede yayılmacı bir siyaset takip ettiği, bununla bağlantılı olarak hâlâ daha bölge devletlerinin topraklarında gözü olduğu algısı mevcuttur. Bölgenin etnik ve dinî sorunlar bakımından karıştırılabilme ihtimali bölge devletleriyle Çin'i, zoraki de olsa, birlikte hareket etmelerine sebep olmakta, lâkin Çin'in provokatif hareketlerde bulunabileceğinin işaretlerine de tesadüf edilmektedir. Bölgedeki iktidar değişikliklerinin mevcut siyasi tutumları da değiştirebileceği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte 1991 sonrası süreçte bölge devletlerinin benimsediği denge siyasetinin bölge dışı aktörlerin olumsuz etkisini azalttığı da söylenebilir.

Ekonomik ve siyasi sıkıntıların yanı sıra eskimiş altyapı sorunlarına karşı yoğun bir çalışma programı uygulayan bölge devletlerinin bu anlamda dış dünyadan umduğu yardımı aldığı söylenemez. Altyapı ve entegrasyon bakımından hâlâ birçok eksiği olan bölgenin, uluslararası kuruluşlardan ümidini keserek, eksikliklerini tamamlamak adına Çin'in Kuşak-Yol Girişimi'ni kurtarıcı olarak gördü, alınan kredilerin geri ödenmesinde çekilen sıkıntı neticesinde Çin'in stratejik tutumu bölge devletlerini kuşkulandıran bir süreç ortaya çıkardı. Önümüzdeki süreçin Çin'in gelişen ilişkilerden çok daha kârlı çıkabileceğini, hatta bölge ülkelerinin egemenliklerine tehdit oluşturabilecek bir yöne gidişin olabileceğini göstermektedir. "Borç Tuzağı" olarak ifade edilen ekonomik-ticarî ilişkilerin tedbir alınmadığı takdirde bölge devletleri aleyhine ya toprak satışı ya da stratejik işletmelerini bilabedel ve uzun süreliğine Çin'e devredecekleri bir süreci ortaya çıkarması ihtimali yüksek görünmektedir.

Çin'in yumuşak güç politikalarının tek taraflı çıkarlara matuf olması, Çin yatırımlarının olduğu alanlarda yerel halk tarafından yoğun protestolar olması, Çinli şirketlerin olduğu sektörlerdeki kötü çalışma koşulları ve Çinli göçmen işçilerin sebep olduğu işsizlik problemleri dolayısıyla Çin'e karşı bölge halkının tepkili olduğu görüldü. Bu durum hatırı sayılır maddî harcamanın yapılmasına rağmen yumuşak güç politikalarının bölgede arzu edilen sonuçları doğurmadığını göstermektedir. Şayet Çin bölge üzerindeki tutumunu değiştirmediği, Doğu Türkistan sorunu çözülmediği, bölgedeki Çin yayılmacılığının durmadığı ve bölge devletlerinin kendilerini korumak adına yeniden bir planlama ve alternatif ilişki konseptleri geliştirmediği durumunda önümüzdeki 5-10 yıllık sürede hem Çin yayılmasının hızlanacağı, hem de uluslararası güçlerin "büyük oyunu"nun bölgede istikrarsız ve güvenlik sorunlarıyla boğuşan bir durum ortaya çıkarma ihtimali yüksek gözükmektedir. ■

Kaynaklar

ABDRİSAYEV, Ermek, "Proekt "Taza Koom". Pomoş Mejdunarodnogo Soobşestva", http://kabar.kg/news/iatc-kabar-proekt-taza-koompomoshch-mezhdunarodnogo-soobshchestva/ Son Erişim Tarihi: 8.1.2021.

ABDYLDAEVA, Salman, ZİYNAT-ÖZBAY, İsmail, "Çin'in Orta Asya Politikası ve Kırgızistan", *Asya Araştırmaları Dergisi*, III/2 (2019), s. 317-332.

AÇIKALIN, Oğuzhan, "Orta Asya Enerji Kaynakları Üzerinde Güç Mücadeleleri", *Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul 2009.

AKÇADAĞ, Emine, "Yükselen Güç Çin'in Kamu Diplomasisi", https://docplayer.biz.tr/910457-Yukselen-guc-cin-in-kamu-diplomasisi.html Son Erişim Tarihi: 8.1.2021.

AKENGİN, Hamza, "Türk Dünyası ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri Üzerine Jeopoli-

tik Bir Değerlendirme", *MUTAD*, IV/1 (2017), s. 1-11.

AKKAYMAK, Müslim, "Avrupa-Asya Ulaştırma Koridorları ve Yeniden Canlanan İpek Yolu", *İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul 2009.

AKTAŞ, Hasan Emir, "Orta Asya Ülkeleri Açısından Daha Rasyonel Bir Ticaretin Önündeki Siyasi Engeller", http://ulk.ist/media/kitap/II-UKODTLK/orta-asya-ulkeleri-acisindan-daha-rasyonel-bir-dis-ticaretin-onundeki-s_r49QbS0.pdf Son Erişim Tarihi: 8.1.2020, s. 553-564.

ALİYEVA, Kamila, "Gas Volume Delivered Via Central Asia-China Pipeline Exceeds 200 Billion Cubic Meters", https://www.azernews.az/region/123164.html Son Erişim Tarihi: 8.1.2021.

ALPEREN, Ümit, "Bir Kuşak Bir Yol" Girişimi ve Çin'in Orta Asya Politikası", *Bilge Strateji*, X/19 (Güz 2018), s. 17-38.

AMETBEK, Dinmuhammed, "Türkiye-Kazakistan İlişkilerinin Stratejik Boyutu", *e-Rapor*, ANKASAM, No: 06, Eylül 2018.

ARSLAN, Muhammed Murad, "Türkiye'nin ve Rusya'nın Orta Asya'ya Yönelik Kamu Diplomasisis Faaliyetleri: Karşılaştırmalı Bir İnceleme", *Ankara Yıldırım Beyazıd Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisan Tezi*, Ankara 2019.

ASLANLI, Araz, "Çin-Güney Kafkasya Ülkeleri İlişkileri", *Türk Yurdu*, S. 222, Şubat 2006, https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=3939 Son Erişim Tarihi: 8.1.2021.

AYDIN, Aydın, "Küresel Mücadele Politikaları: Orta Asya'da Rusya, ABD ve Çin", *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, VI/13 (2015), s.1-11.

AYDIN, Figen, "Kuşak ve Yol Projesinin Ekonomi Politiği ve Türkistan", *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara 2018.

Aylık Bülten, ORASAM, No. 32, Kasım-2019.

BAHADIR, Tural, "Amerika Birleşik Devletleri, Orta Asya ve "Yeni Büyük Oyun", *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, V/1 (Ocak 2014), s. 15-28.

BAŞARAN, Muhammet, "Çin Halk Cumhuriyeti'nin İran'a Yönelik Dış Politikası", *Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul 2009.

BİLGİN, Hasan, "Stratejik Açıdan Çin'in Dünü ve Bugünü", *Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi*, İzmir 2008.

BİNGÖL, Yılmaz, "Kırgızistan'ın 'Renkli' Devrimi: Demokrasiye Geçiş mi, Küresel Rekabet mi?", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 13/1 (2007), s.1-21.

BİRGÜL, Sultan - YILMAZ, Onur, "Çin'in Orta Asya'da Yumuşak Gücü", *International Social Sciences Studies Journal*, Vol. 6, Issue 58 (2020), p. 1142-1150.

"Bishkekda "Xitoylik Qirg'izlarni Himoya Qilish Qo'mitasi" Tashkil Etildi", https://www.ozodlik.org/a/29629799.html Son Erişim Tarihi: 8.1.2021.

BİTABAROVA, Assel, "Unpacking Sino-Central Asian Engagement along the New Silk Road: A Case Study of Kazakhstan", *Journal of Contemporary East Asia Studies*, VII/2 (2018), p. 149-173.

BOCUTOĞLU, Ersan, "Özbekistan'ın "2017-2021 Kalkınma Stratejisi" Üzerine Düşünceler: Orta Asya'da Bölgesel İktisadi İşbirliği ve Dengeli Dış Politika Seçeneği Alanında Fırsatlar", *SESSION 1C: Makroekonomi, International Conference on Eurasian Economies*, 2018, s. 235-241.

"China Building New Embassy Complex In Armenia", https://massispost.com/2017/08/china-building-new-embassy-complex-armenia/ Son Erişim Tarihi: 8.1.2021.

"China Remains Guaranteed Uranium Market for Kazakhstan", https://www.azernews.az/region/127948.html Son Erişim Tarihi: 8.1.2021.

"China, Kyrgyzstan Agree to Establish Comprehensive Strategic Partnership", http://www.xinhuanet.com/english/2018-06/07/c_137235571.htm Son Erişim Tarihi: 8.1.2021.

ÇALIŞKAN, Burak, "Kazakistan'daki Çin Etkisi ve Doğu Türkistan Açmazı", https://insamer.com/tr/kazakistandaki-cin-etkisi-ve-dogu-turkistan-acmazi_2322.html Son Erişim Tarihi: 8.1.2020.

ÇATAL, Sefa, "Kuşak ve Yol İnisiyatifi'nin Türkiye'nin Ekonomi Güvenliğine Etkileri", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XIX/15 (Temmuz Özel Sayısı), s. 101-124.

"Çin'in Yeni Küresel Ekonomik Hamlesi: Modern İpek Yolu Projesi", http://sdam.org.tr/haber/97-cinin-yeni-kuresel-ekonomik-hamlesi-modern-ipek-

yolu-projesi/ Son Erişim Tarihi: 8.1.2021.

ÇOLAKOĞLU, Selçuk, "11 Eylül Sonrası Değişen Avrasya Dengeleri ve Çin-Orta Asya İlişkileri", *OAKA*, I/2 (2006), s. 38-55.

ÇOLAKOĞLU, Selçuk, "Türkiye-Çin İlişkileri: Tek Taraflı Aşk mı?", *Ortadoğu Analiz*, IV/45 (Eylül 2012), s. 53-66.

DEMİRTEPE, M. Turgut-Bozbey, İzzet Ahmet, "Accommodation or Assimilation? Chinese Government Policies Toward Uyghur Minority", *USAK Yearbook of Politics and International Relations*, No. 5 (2012), p. 151-174.

DENİZ, Taşkın, "Yükselen Güç Çin Halk Cumhuriyeti'nin Stratejik Hamleleri", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, XIII/50 (Yaz-2014), s. 188-212.

Dijital Bülten, İstanbul Sanayi Odası Yayınları, 1 Haziran 2019.

DİYARBAKIRLIOĞLU, Kaan, "Bölgesel Dinamikler Ekseninde Kazakistan Dış Politikası: 1991-2001", *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi*, Bursa 2014.

DURAN, Hasan - YILMAZ, Kadir Kürşat, "Devi Bağlayan Bağlar: Çin'in Orta Asya Enerji Kaynaklarındaki Çıkarı", *International Conference on Eurasian Eenomies*, 2011, s. 36-43.

EKİNCİ, F. Didem, "Türkmenistan Dış Politikasında İç Faktörler: Neoklasik Realizm Çerçevesinde Bir İnceleme", *Alternatif Politika*, 11/1 (2019), s. 32-58.

EKREM, Erkin, "Türkiye'nin Şanghay İşbirliği Örgütü Üyeliği", https://akademiye.org/tr/?p=548 Son Erişim Tarihi: 8.1.2021.

EKREM, Erkin, *Türk Cumhuriyetleri'nin Bağımsızlıklarının 20. Yılında Çin'in Orta Asya Politikaları-Rapor*, Ankara 2011.

EROL, Mehmet Seyfettin - ÇELİK, Kadir Ertaç, "Türk Dünyası'nda İşbirliği Denemesi: Türk Keneşi ve Kazakistan", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XVII/2 (Kış 2017), s. 15-32.

GAZİGİL, Orhan, "Avrasya Bölgesinde Rusya Federasyonu Öncülüğünde Kurulan Uluslararası Örgütler", *Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı Basılmamış Uzmanlık Tezi*, Ankara 2012.

GONCA, İsa Burak, "Enerji Güvenliği Çerçevesinde Çin Halk Cumhuriyeti'nin Orta Asya'daki Jeo-Ekonomik Çıkarlar", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi*, Isparta 2017.

GONCA, İsa Burak - ÖZDAŞLI, Esme, "Kazakistan'ın Dış Politika Önceliklerinin Şekillenmesinde Bir Faktör Olarak Çin'in Enerji Talebi", *Avrasya İncelemeleri Dergisi* (AVİD), V/1 (2016), s.147-166.

HANAYİ, Omirbek, "Çin-Kırgızistan-Özbekistan Yeni Ulaşım Koridoru Üzerine Bir Değerlendirme", *Avrasya Araştırma Enstitüsü E-Bülten*, Ahmet Yesevi Üniversitesi/Kazakistan, (20-26.07.2020, No. 269).

"How Can Iran's Involvement Affect China-Kyrgyzstan-Uzbekistan Railway Project?", https://www.azernews.az/region/133809.html Son Erişim Tarihi: 8.1.2021.

Ingrid d'Hooghe, "The Rise of Chine's Public Diplomacy" https://www.clingendael.org/publication/rise-chinas-public-diplomacy Son Erişim Tarihi: 8.1.2021.

İSAKOV, Abdrasul, "Özbekistan'ın Dış Politika Önceliği: Orta Asya Cumhuriyetleri", https://ankasam.org/ozbekistanin-dis-politika-onceligi-orta-asya-cumhuriyetleri/ Son Erişim Tarihi: 8.1.2021.

İNCE, Adil, "Çin'in Kamu Diplomasisi ve Bir Kuşak Bir Yol Projesi Raporu" http://sahipkiran.org/2020/03/03/bir-kusak-bir-yol-projesi/ Son Erişim Tarihi: 8.1.2021.

İSTİKBAL, Deniz, "Demir İpek Yolu ve Türkiye'nin Potansiyeli" https://kriterdergi.com/ekonomi/demir-ipek-yolu-ve-turkiyenin-potansiyeli Son Erişim Tarihi: 8.1.2021.

KABASAKAL, Mehmet, "Afrika'daki Küresel Rekabette Yumuşak Güç Kullanımı: Çin Örrneği", *Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi*, Ankara 2014.

KAMALOV, İlyas, "Yükselen Güç Şanghay İşbirliği Örgütü ve Genişleme Politikası", http://tarihonline.blogspot.com/2008/04/ykselen-g-anghay-ibirliirgt-ve.html Son Erişim Tarihi: 8.1.2021.

KAMALOV, İlyas, *Türk Cumhuriyetleri'nin Bağımsızlıklarının 20. Yılında Rusya'nın Orta Asya Politikaları-Rapor*, Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, Ankara 2011.

KARACA, R. Kutay, "Çin'in Değişen Enerji Stratejisinin Dış Politikasına Etkileri (1990–2010)", *Uluslararası İlişkiler*, IX/33 (Bahar 2012), s. 93-118.

KARAGÖL, Erdal Tanas, *Modern İpekyolu Projesi*, SETA Yayınları, Ankara 2017.

KARLUK, S. Rıdvan, "Küresel Krizin Kırgızistan Ekonomisine Etkisi ve Türkiye Kırgızistan Ekonomik İlişkilerindeki Gelişmeler", *International Conference on Eurasian Economies*, 2011, s.47-56.

KASIM, Mehmetali, "Çin ve Amerika Rekabetinde Orta Asya'nın Konumu", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, No. 46 (Yaz 2020), s. 302-315.

KAVAS, Ahmet, "Kovid-19 Gölgesinde Konfüçyüs Enstitüleri'nin Akıbeti", https://www.aa.com.tr/tr/analiz/kovid-19-golgesinde-konfucyus-enstitulerinin-akibeti/1839803/ Son Erişim Tarihi: 8.1.2021.

"Kazakhstan-Chinese Relations at the Present Stage", http://e-history.kz/en/contents/view/2162 Son Erişim Tarihi: 8.1.2021.

KERİMOĞLU, Yavuz, "Çin'in Orta Asya Politikaları", https://insamer.com/tr/cinin-orta-asya-politikalari_1942.html/ Son Erişim Tarihi: 25.12.2020.

KEŞVELİOĞLU, Tayfur, "Realist ve Liberal Yaklaşımlar Işığında Çin'in Kuşak-Yol Projesi ve Batı Balkanlar Örneği", *İstanbul Medeniyet Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul 2019.

KEYVAN, Özlem Zerrin, "Bir Kuşak Bir Yol Girişimi Çerçevesinde Türkiye-Çin İlişkileri", https://ankasam.org/bir-kusak-bir-yol-girisimi-cercevesinde-turkiye-cin-iliskileri/ Son Erişim Tarihi: 9.1.2021.

KEYVAN, Özlem Zerrin, "Çin Dış Politikasında Kazakistan", https://ankasam.org/cin-dis-politikasinda-kazakistan/ Son Erişim Tarihi 25.12.2020.

"Kirgizy Protiv Kitaya", https://www.youtube.com/watch?v=CC0s1ZHGXBE Son Erişim Tarihi: 8.1.2021.

KODAMAN, Timuçin-Gonca - BURAK, İsa, "Jeoekonomik Hayaller: Çin'in Yeni İpek Yolu Girişimi'nin Orta Asya'da Algısı", İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, V/5, (2016), s. 1251-1261.

KÖSE, Güçlü, "Orta Asya (Türkistan) Enerji Meselesi: Enerji Potansiyeli ve Aktörler", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, XIII/72 (Ağustos 2020), s. 254-275.

KUTLUAYİ, Tutar - FİLİZ-TATLI, Meram, "Küresel Güç Mücadelesinde Avrasya ve Enerji Politikaları", *Social Mentality and Researcher Thinkers Journal*, Vol. 5 / Issue15 (2019), s. 94-108.

LAİN, Sarah, "The Potential and Pitfalls of Connectivity along the Silk Road Economic Belt", *China's Belt and Road Initiative and Its Impact in Central Asia*, ed. Marlene Laruelle, Washington 2018, p. 1-10.

LEVİNA, Maria, "Kyrgyzstan: China Demands to Protect Investor after Locals Burnt Gold-processing Plant", https://www.timesca.com/index.php/news/19611-kyrgyzstan-china-demands-toprotect-investor-after-locals-burnt-gold-processing-plant Son Erişim Tarihi: 8.1.2021.

"Minyust Oposaetsya Yavleniya v Strane Kitayskogo Kvartala", http://regnum.ru/news/kirghizia/1507337.html Son Erişim Tarihi: 8.1.2021.

"Miting Protiv Kitayskoy Ekspansii Proshol v Kirgizii", https://news.ru/v-mire/miting-protiv-kitajskoj-ekspansii-proshel-v-kirgizii/ Son Erişim Tarihi: 8.1.2021.

MUSTANOV, Fazylbek, "Çin Hak Cumhuriyeti'nin Kazakistan'a yönelik Politikası (Rus, Türk ve Kazak Kaynaklarına Göre)", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara 2005.

NOGAYEVA, Ainur, "ABD, Rusya ve Çin'in Nüfuz Mücadelesinde Orta Asya: Araçlar ve Süreçle", *Bilig*, S. 62 (Yaz 2012), s. 183-204.

NURSHAYEVA, Raushan, "Kazakh Leader Delays Land Reform, Yielding to Protests", https://www.reuters.com/article/us-kazakhstan-president/kazakh-leader-delays-land-reform-yielding-to-protests-idUSKCN0XW1C5 Son Erişim Tarihi: 8.1.2021.

OĞUZLU, Tarık, "NATO-Rusya ilişkileri", *Güvenlik Yazıları*, No. 27, Ekim 2019, s. 1-9.

OMONKULOV, Otabek, "Kuşak ve Yol Projesi Bağlamında Çin-Orta Asya İlişkileri", *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, IV/1 (Mayıs 2020), s. 45-115.

"Orta Asya Doğalgazı Çin'de 400 Milyonluk Nüfusa Ulaşıyor", http://turkish.china.com/news/china/543/ 20180730/1344322.html Son Erişim Tarihi: 8.1.2021.

PANFİLOVA, Victoria, "Uzbekistan Gains Access to Gwadar Port and Turkey by Rail", http://vestnikkavkaza.net/analysis/Uzbekistan-gains-access-to-Gwadar-Port-and-Turkey-by-rail.html Son Eri-

şim Tarihi: 8.1.2021.

PANNİER, Bruce, "Central Asian Land and China", *RFERL*, 02 May 2016, https://www.rferl.org/a/central-asian-landand-china/27711366.html Son Erişim Tarihi: 8.1.2021.

PARKHOMCHİK, Lidiya ve diğ.; "İpek Yolu Ekonomik Kuşağı Projesi Çerçevesinde Çin-Kırgızistan Ticari-Ekonomik İlişkileri İçin Beklentiler", Eurasian Research Institute, *Weekly Analysis*, No. 74 (28.06.2016-04.07.2016).

PEYROUSE, Sebastien, "Discussing China: Sinophilia and Sinophobia in Central Asia", *Journal of Eurasian Studies*, No. 7 (2016), p. 14-23.

PEYROUSE, Sebastien, "Kyrgyzstan's Membership in the Eurasian Economic Union: A Marriage of Convenience?", *Russian Analytical Digest*, No. 165 (17 March 2015), p. 10-12.

"Qirg'izistonda Xitoydagi Uyg'urlar, Qirg'izlar va Qozoqlarni Himoya Qilishga Bag'ishlangan Namoyish Bo'lib O'tdi", https://www.ozodlik.org/a/29640293.html Son Erişim Tarihi: 8.1.2021.

SADOVSKAYA, Yelena, "The Mythology of Chinese Migration in Kazakhstan", https://www.cacianalyst.org/publications/field-reports/item/13112-the-mythology-of-chinese-migration-inkazakhstan.html Son Erişim Tarihi: 8.1.2021.

SATKE, Ryskeldi, "Risks for Foreign Investors Resurface in Kyrgyzstan", https://www.rferl.org/a/qishloq-ovozi--risks-for-foreign-investors-resurface-in-kyrgyzstan-/29167863.html Son Erişim Tarihi: 8.1.2018.

SHUSTOV, Aleksandr, "Chto Sulit Kirgizii Zheleznaya Doroga iz Kitaya v Uzbekistan?", https://www.ritmeurasia.org/news--2019-03-08--chto-sulit-kirgizii-zheleznaja-dorogaiz-kitaja-v-uzbekistan-41475(8.1.2021).

SOLAK, Fahri, "Kırgızistan Cumhuriyeti", *Bağımsızlıkların 25. Yılında Türk Cumhuriyetleri (Siyasi, Ekonomik ve Kültürel Gelişmeler)*, ed. Abdulvahap Kara - Fahri Solak, İstanbul 2017, s. 133-152.

SOLTAN, Elnur, "Rusya ve Kırgızistan: Asimetrik İlişkilerin Sürekliliği", *Avrasya Dosyası, Kazakistan-Kırgızistan Özel Sayı*, VII/4 (Kış 2001-2002), s. 177-204.

STANDİSH, Reid, "The United States' Silk Road to Nowhere", http://foreignpolicy.com/2014/09/29/the-united-states-silk-road-to-nowhere-2/ Son Erişim Tarihi: 8.1.2021.

SUYUNDİKOV, Suinbay, "Bağımsızlığın 30. Yılı Yaklaşırken Orta Asya Cumhuriyetlerinin Arasındaki İhtilaflar", https://21yyte.org/tr/merkezler/bolgesel-arastirma-merkezleri/orta-asya-arastirmalari-merkezi/bagimsizligin-30-yili-yaklasirken-orta-asya-cumhuriyetlerinin-arasindaki-ihtilaflar// Son Erişim Tarihi: 24.12.2020.

TİMUR, Muhammet Yasir, "1996-2017 Yılları Arasında Şangay İşbirliği Örgütü ve Türkiye", İstanbul *Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul 2018.

YAPICI, Utku, "Türkiye'nin Güney Kafkasya Politikası", *Alternatif Politika*, VII/3 (Ekim 2015), s. 425-456.

YARDIMCIOĞLU, Mahmut - KOÇARASLAN, Hüseyin, "Çok Kutuplu Dünyaya Doğu: Şanghay İşbirliği Örgütü", http://iibfdergisi.ksu.edu.tr/en/download/article-file/107664 Son Erişim Tarihi: 8.1.2021, s. 163-174.

YDYRYS, Kanat, "Rusya ve Çin'in Orta Asya'daki Ortak Çıkarları ve İşbirliği İlkeleri", https://ankasam.org/rusya-ve-cinin-orta-asyadaki-ortak-cikarlari-ve-isbirligi-ilkeleri/ Son Erişim Tarihi: 9.1.2021.

YESSİRKEPOV, Saken, "Çin'in Orta Asya Politikası", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010.

YILDIRIM, Oğuz - STAMALİEVA, Malika, "Kırgızistan'ın Avrasya Ekonomik Birliği'ne Üyeliği", Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi, 54/1 (2019), s. 681-700.

"Yükselen Güç Çin'in Kamu Dplomaisis", https://docplayer.biz.tr/910457-Yukselen-guc-cin-in-kamu-diplomasisi.html Son Erişim Tarihi: 8.1.2021.

"Xi Urges More Pragmatic Cooperation with Turkmenistan under Belt and Road Initiative", http://www.xinhuanet.com/english/2017-06/10/c_136354252.htm Son Erişim Tarihi: 8.1.2021.